

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ.

ИЗ РУМУНСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О БАЛКАНСКИМ ВЛАСИМА.¹⁾

III.

Професор опште историје на универзитету у Клужу, г. *Силвиу Драгомир* објавио је год. 1924. као издање Института за општу историју на том универзитету студију: *Власи и Морлаци, студија из историје балканских Румуна*,²⁾ у коме у осам поглавља расправља, на основу докумената објављених понајвише од Југословенске Академије у Загребу, о Власима у околини Дубровника, у Босни и Херцеговини; у Хрватској: и то у долини Цетине, у Лици, Подгорју, у Винодолу; о т. зв. краљевским Власима, затим о Власима и Морлацима у Истри, о т. зв. Чичима; о имену и народности Влаха, о њихову животу и њиховој организацији, па о томе како се они шире и славизирају; и на концу о проблему њихова порекла, где се дају и теорије разних наших научењака о том питању и преглед територије, где су они били. Књижица се завршује добрим индексом влашких имена, који ће зацело олакшати њену употребу и једном географском картом наше државе, на којој су побележена она имена, која су очитог влашкога порекла као и она где се спомињу Власи.

Како се види, студија би имала бити синтеза нашега знања о Власима у западним странама наше државе. Много је тога већ било познато. Тако је читаво прво поглавље, где се приказују Власи као преносници соли и војници Радослава Павловића, у околини Дубровника, Котора и у Херцеговини, заправо препричавање Јиречека са новим неким подацима. Аутор истиче на три примера исправно, да се у 14. веку прави у Дубровнику тачна разлика између Дубровчана, Словена и Влаха. И Дубровчани употребљавају их у колонизаторске сврхе, на пр. за *Планине* у Конавлима. И овде се спомињу г. 1430. клетишта (*cletista*), а Власи се зову опет словенски *Bielize* из Зете. На Стону насељују Дубровчани Влахе и Србе, камо беже испред Турака 1386. и једни и други. Овде се разликују Власи од оружаних Словена. И овде је пастирство влашко. Исправно истиче познати факат, да се влашки сир (= *cascus vlachescus*) зове румунски *brence*. Али Дубровчани купују сир не само од Влаха него и од Словена. Код транспорта соли употребљавају они Влахе.

Жалити је, што аутор подробније не тумачи у овом правцу онај уговор из г. 1357. између цара Уроша и Дубровчана, који је имао за сврху организовати продају и допрему соли.

По дубровачким се документима разликују Власи и од Бошњана, који довозе олово у Дубровник. Босански Власи долазе на зимовиште на територију Дубровника и овде чине штете са својим стадима. Аутор не покушава да убицира босанске Влахе Војихниће, Прибиновиће, Хардомилиће (упор. име места *Хардомиље* у Херцеговини). Исто тако ништа не вели, где су они Власи *Dragnaz*, који се помињу као крадљивци.

¹⁾ Срав. Гласник Скопског Научног Друштва II, 1—2, стр. 297—313.

²⁾ *Vlahii și Morlacii Studiu din istoria românilor balcanici*, Cluj, стр. 4+134+2. 1 карта. 8°.

У графици наших месних имена аутор је местимице нетачан. Место *Richino*, ваља зацело писати или *Рисан* или тал. *Rissino*, а место *Trepic*, свакако *Трепча*. Имена влашких катуна на стр. 7. даје сасвим по Јиречеку.

Власи око Котора помињу се у војсци Николе Алтомановића и Стевана Црнојевића.

С правом истиче аутор на стр. 11. у вези са босанским Власима кури-озну чињеницу, да папа Гргур XI. г. 1373. дозвољава босанским фрањевцима, да саграде богомоље око Караншебеша. Али аутор не испитује разлоге за чудновату ову чињеницу, зашто баш босански фрањевци да иду међу ове Влахе шизматике, који су далеко од Босне. Зацело зато, што су по моме мишљењу и ови Власи као и сви остали били двојезични (*bilingues*). Говорили су срп.-хрв. и румунски, па су се бос. фрањевци могли лако с њима споразумети.

Аутор не даје синтезе, која излази из његових бележака о Власима у околини Дубровника, Котора, Босне и Херцеговине. Они су пастири, преноситељи соли и војници. У документима се разликују овде: *Slavi et Vlachu*, *Vlachu et Bosgniani*, *Serbi et Vlachu*. Али је чудо, што осим *brence* нема ни једног презимена румунскога, него два арнаутска. Овде се не зна ништа за какве влашке привилегије. Како се помињу многобројна словенска презимена ових Влаха, први је посао, који се има овде обавити, тај, да се убицирају ови Власи.

Прелазећи на хрватске Влахе, аутор вели, да се они помињу први пут у борбама против Младена Шубића брибирскога. Мени се ипак чини, да ваља рећи, да се они помињу први пут у опоруци Петра Црни у Сплиту (Влах *Draculus* купљен од Которана, год. 1089). Сем тога ваља узети у обзир да су и ови Власи врло стари који се помињу г. 1365. у Зрмањи за бана Николе Сеча (Смичиклас, *Codex*, XIII., 425 сл.). У Цетини се г. 1345. разликују *Croati et Olachy, incole seu ropuli Cetinei* управо онако као и у дубровачком спису из г. 1426. *Crohatae et Vlachi in Crohatia permanentes* или г. 1450 *vicini Sibeni Morlachi ac Hervati* (упор. стр. 57). Они су око Сиња, Травника, око Петрова Поља и реке Чикуне. Млетачка их канцеларија зове *Morolaci*. Аутор не истиче, да докуменат из г. 1434. разликује *morolachos et catunarios*. Има ли се и овде узети битна разлика између једних и других, као код *Croati et Olachy*?

У 15. столећу помињу се Власи у борбама, што их води Анж (скраћено од тал. имена *Angelo*) Франкопан за баштину Нелипића. Тада су Власи добили од њега посебне привилегије. За тај докуменат (влашки закон), који аутор даје у преводу, вели на стр. 17., да је „највреднији докуменат, који се односи на румунско становништво Балканског Полуострва“. Аутор не даје на жалост детаљне анализе овога важнога закона, па не истиче ни важне чињенице, да се у §§ 19. и 22. тога закона међусобно разликују Власи, Срби и Хрвати: „и Срблин да не море оидаџи на Влаха, ни Влах на Срблина“; „и да не држе Хрваџи Влахов мимо једнога бравара“. Мажуранић, *Prinosi za hrv. pravno-povj. rječnik*, стр. 794, куша тумачити значење *оидаџи* у овој реченици и вели да није јасно. Аутор преводи у румунскоме „*Și Sârbul să nu fie dator a da Vlahului, nici Vlahul Sârbului*“, према томе узима, да глагол *оидаџи* значи овде „бити обавезан на подавање“. Исправније ми се чини мишљење Мажуранићево, *l. c.*, који вели, да се овде ради о подношењу тужбе пред влашки суд; па према томе место значи, да ни Србин не може тужити Влаха код влашкога суда, ни Влах Србина, него ће у овим случајевима бити надлежан суд, који важи и за Хрвате, т. ј. суд кнеза цетинскога. Ипак ми се чини, да је од највећег значења чињеница, што се поред Влаха помињу у овим крајевима и Срби, за које ваља мислити, да су јамачно исто онако покретљиво становништво као и Власи и Арнаути. Ако је то тако, онда се више никако не могу под Власима разумевати у ово време Румуни. Горе смо опазили, да у дубровачким документима има Влаха с арнаутским именом. Не треба истичати, да од цетинских Влаха ниједан не носи румунско име. Дакле су ови Власи већ посвема славизирани, барем за саобраћај са словенским властима.

Око Книна, Островице и Врлике помињу се краљевски Власи, т. ј. Власи настањени на краљевској земљи, који не потпадају под јурисдикцију књежеву. Год. 1376. помиње се *comes Tininii et Holachorum*. Из бележака ауторових о Власима у овим крајевима вадим ове интересантне податке за терминологију. Год. 1436. помињу се *catonarii sceu capitanei Valahorum*, а 1468. *catunarii et comite Vlahorum*. Њихов поглавица је дакле исто што и главар катуна. Види се да се ради о Власима у привременим насељима или катунима. Њихова су имена такођер словенска. Крбавски кнез има *Olachi Mreucii* (стр. 23). Ову латинску графију ваља зацело читати *Мрвци* и упоредити ово име са именом заселка у сарајевском срезу *Мрвци* (Ак. Рј., VII, 194). Један припадник овога влашког соја зове се *Brayk Merucich*, што ваља читати *Брајко Мрвчић*.

Иза тога аутор потанко описује парницу краљевских Влаха и Кеглевића на Зрмањи ради поседа Брдари и Видчесело, које након досељења Влаха мења име у *Кривонос*. Чудно је, да један од ових Влаха има маџарско име *Alimer*. Али је такођер вредно забележити, да један од њих носи балканско-грчко име *Stawer* = *σταυρός*, које је код македонских Цинџара врло обично. *Welay* биће зацело *Влајко*, *Ukota* је *Влкоја*. Оно *Alimer* може да буде само маџаризовано словенско име (ваљда за *Велимир*), јер документи потичу из маџарске канцеларије. Од интереса је још поменути, да се влашка имена *Gerd* и *Gerdovich* налазе и на отоку Крку у околини Добриња. Исто тако и *Radă Scalich* долази на Крку северно од врха као *Ждљих*. Ова имена *Грдовић* и *Чкаљих* (= Жгаљих) упућују на то, да Власи отока Крка, које је Франкопан населио прво око Омишља и Добриња, а онда у Пољица, потичу с Велебита. *Bahtici* налазим у *Бајчики* у Пољицама. Ове допуне додајем аутору, који је такођер настојао, да посвети довољно пажње убикацији ових Влаха, тумачењу њихових имена и номенклатури, јер без тога нема праве историјске етнографије. Исто тако ваља забележити, да документи зову ове Влахе на Зрмањи *coloni sive volahi*. Дакле се ово становништво употребљава у колонизаторске сврхе, зато наиме, да се населе пусти крајеви. Ту чињеницу ваља овде особито нагласити, јер даје други карактер овим хрватским Власима према онима у Босни, Херцеговини, у околини Дубровника и Котора, који су били, како рекосмо, пастири, преноситељи соли и војници. Последње су били Власи и у Хрватској, како је горе речено. Баш ова чињеница, да их ови документи зову *coloni sive volahi*, највише говори против ауторова мишљења, до ови Власи имају своја села, да су сталноседелачко становништво. Не, они овде истом добивају земљу. Пре тога живе у катунима. Овде истом могу да постану стално настањени.

После тога прелази аутор на приказ Влаха у Лици, Подгорју и Винодолу. У Лици се помињу понајпре уз град Островицу. Интересантни су и овде неки називи, на које хоћу овом приликом да нарочито упозорим. У месту Игришћа (*Igrischya*) имамо *volachi Sugari nuncipati*. На Крку око Добриња има влашко насеље *Шугари*. *Сугар* је румунска реч, која значи „младо јагње, које сиса“, а ушла је и у друге балканске језике.¹⁾ С овим називом ваља упоредити презиме у Босни *Шиљеовић* и из г. 1382 *Власи Шиљеовци* у срезу крушевачком (упор. стр. 99).

Имена Влаха, који г. 1433 дарују цркву код Метка у Лици, су словенска, али међу њима има и таквих, која су арнаутска, као *Муташих*, упор. *Муташа* код Влаха око Дубровника. Арнаутска ће бити и основа имена *Мушковић*, од арн. *мушк* „мазга“. С тим именом ваља упоредити име села у далматинском Велебиту *Мушковци* (срез Бенковац).

Упозорити ваља, да међу данашњим личким српским презименима налазимо и оваква: *Калѐмбер*, које је арнаутско-влашкога порекла. Арумунско *calimbară* значи „сретан пут“, од *cali* „пут“ и *ambaru* < арн. *mbare* „сретан“, упор. *Capidan*, *Raporturile albano-române*, *Dacoromania*, II, 514. Личко презиме *Канџи* чини ми као да је арнаутско: *Kara Gerg* = Црни Ђорђе. Код жумбелачких Срба, који несумњиво дођоше преко Лике, имамо *Шимрак*, које долази

¹⁾ Упор. сада *Capidan*, *Raporturile lingvistice slavo-române*. *Dacoromania*, III, стр. 212 сл.

и у Боди Которској и зацело одговара арнаутскоме *Sin Mark* = свети Марко. Све ово ваља аутору припоменути ради тога, да се види, да све ове Влахе не ваља метати под румунску капу.

С правом истиче аутор важност горе споменутог документа из г. 1433., јер се из њега види, да су ови Власи и овде имали као и у Цетини своју општину, своје војводе,¹⁾ судије и приставе, које они зову и *владика*. Власи се надаље помињу у Слуњу, Островици, у Новиграду у Лици и у Леденицама у Винодолу, исто тако и у читавом Подгорју у 14. веку, као и око Обровца и Бага. И у оном Обровцу, код Нина, који се дарује г. 1392. Задранима, а није исти са Обровцем на Зрмањи, помињу се Власи. Уз словенска имена помиње се и *Draznul*. Г. 1521. помиње се *universitas Vlachorum sub Ztharigrad* (= Стариград на мору). Име онога Влаха, кога Франкопан дарује г. 1468. цркви у Цирквеници, није румунско, како можда мисли аутор. *Микула* је овде Никола, није рум. *micul* „мален“.

Ауторове белешке о Власима на Крку допунићу новим подацима у својој студији о именима места овога отока. Овде се помињу Власи од г. 1321. Погрешно мисли аутор (стр. 32.), кад вели, да је женско име *Драгуља* у Башци из г. 1364. влашко име. Није свако *-ула* или *-уља* влашки одређени члан. *Vlasso* у једном документу (стр. 33.) из г. 1371. из Башке није исто што и *Влах*, него се ради о неком месном имену. Исправно је само, да је *Сџанчул* у Башци влашко име. Оно што је горе речено о Микули то вреди и за *Микулу* код Омишља. Истакнути ваља, да и Франкопани зову оне Влахе око Омишља *colonii*, као што смо видели и за оне у Велебиту. Влашке се судије овде зову Грго *Бодолић* или *Будулић* и Видо *Менковић*, у којима ваља тражити назив *бодул* (= оточанин) и *Менко* од *Dominicus*. У 15. веку разликују се већ Власи и Хрвати у Дубашнаци и Пољицама. Г. 1504. исто тако разликује се Хрват Радац од Морлака у Дубашници. Цркви плаћају десетину и једни и други.

Треће поглавље посвећено је Морлацима у Далмацији. Они се помињу од 14. века. Реч *Морлак* или *Моровлах* млетачкога је порекла. Под овим се именом помиње ново становништво око градова Сплита, Трогира, Шибеника, Задра или у близини отока Корчуле, Раба и Пага. И овде је терминологија интересантна. Влах почиње да значи исто што и сељак, као и у Грчкој. Тако се вели, да *olachy vel villani* г. 1357. не смеју пасти стадо у околини Шибеника без дозволе грађана. Г. 1465. пишу се *Morlaci seu rustici*. И Млечани им забрањују долазак на пашу на територију градова, јер чине штете и крађе. Из Велебита долазе Власи на зимовање на територију Трогира од г. 1362. Докуменат из ове године нам каже, какве штете чине грађанима. Нарочито моле Трогирани бана, да одстрани Влахе. Од г. 1428. почињу Млечани да употребљавају ово становништво, које они пишу редовно *Morlachus*, у колонизаторске сврхе управо онако, као што смо горе видели.

Из докумената из г. 1437. и 1439. види се, да је *Vlachus seu Morlacus* исто. Из тога се документа види и то, да Власи долазе на млетачко-далматинску територију из Книнскога баната, нарочито са Велебита, па се често догађа, да Власи наизменце беже из једне територије на другу. Размирице, које одавде настају, предметом су уговора између Млетака и Угарске. Млечани стоје на гледишту, да су Власи слободни, да имају своја посебна права, да су добровољно дошли на њихову територију, па их зато не пуштају. Аутор на жалост не испитује подробније питање, зашто они беже са једне територије у другу. Овде су они и земљоделци. Власи долазе на млетачку територију по сд. Довозе у Задар сир, као и у Дубровнику.

Четврто поглавље ради о Власима и Морлацима у Истри. Не види се разлог, зашто аутор одселе прави разлику у овим називима, кад је и онако

¹⁾ Упор. израз *woytanus* (ваља према мађар. *vajda*) за влашкога војводу у Зрмањи у важном документу из г. 1365 код Смичикласа, *Codex XIII*, 425—426. Кланџ *Acta Reglevichiana*, стр. 3—4 и моје примедбе у *Гласнику музеја* у Б. и Х. XXX, 315 сл. Аутор не познаје моју рецензију Кадлечевог књиге.

горе исправно изложио, да је *Morlacus* млетачки назив за слов. Влах, лат. *Valachus* (упор. *Morolakis seu olakonibus*, стр. 56). Важно је забележити с аутором, да се у 14. веку у Сењу одређује за оне Влахе, који долазе из брда (*monte*) у Гацку са стадом, колико времена могу пасти око Сења. Није вероватно, што вели аутор (стр. 44), да *monte* значи овде не Капелу, него Чиче, брда на северу Истре. Истина је додуше, што спомиње и аутор, да је Талоци нашао Влаха већ у 12. веку на Таљаменту и да Тамаро помиње већ г. 1329. некога *Pasculus Chichio* из Бузета. Име *Chichio* долази као презиме и данас код истарских Италијана. Оно је зацело идентично са називом Чичи. Само је тосканизан глас *ч* са *ch*. Невероватно је исто тако, да је име *Andruzul* г. 1420. у Бузету влашко име, како мисли аутор, јамачно по дочетку. То је име зацело нерумунско. Садржи деминут. суфикс *-uolo*: *Andrucciuolo* „мали Андрија“. Ауторово је мишљење и ради тога невероватно, што је та особа „*gastaldus de Pinguente*“, дакле за цело домаћи човек, а не досељени Влах.

У тршћанском се крају помињу Власи г. 1490. Разлог, зашто Власи долазе у Истру је тај, што је куга проредила становништво. Овамо дакле долазе само у колонизаторне сврхе. Аутор је морао овакве разлоге нарочито нагласити у току своје студије, да се зна, где они долазе као пастири, а где као колонисте. Ову омашку нарочито замерау аутору, чија студија чини утисак више једне компилације података о Власима, неголи обраде материјала. Важно је, што је аутор (стр. 45) забележио, да они долазе овамо и ради тога, што су овде мањи порези. Тачно је такођер, што вели, да су се они делом истом овде славизирали. Али ваља истаћи, да су они и овамо дошли као двојезичњаци (*bilingues*), какви су зацело били и у Далмацији, Хрватској, Босни, Дубровнику и у старој српској држави.

На стр. 46. и 47. даје аутор попис година, када се Власи досељују у Истру. И овде су они елеменат, као и у Далмацији и у Хрватској, који не зна за ред, него краду. Штета је, што је аутору била непозната чињеница, да се данас словенско истарско становништво дели у Влахе и Безјаке. Првих има око 50.000 душа у срезовима пуљском и поречком и у општини Тињану од пазинскога среза, док других, т. зв. Безјака, има око 70.000 у срезу пазинском и у судбеним срезовима бузетском и матовунском. Они се и данас разликују веома по темпераменту. У 16. веку долазе овде Власи под именом *Чича*, од којих један потиче из Сења. Г. 1463. вели се: *ја чич кнеза Ивана*. Дакле реч значи у истину исто, што и Влах. Тршћански докуменат разликује *Chichii et Murlachi*. Али се вели и без разликовања *Chichi detti Murlacchi*. Бечки двор идентифицира Чиче с Власима. Чичи беже из Хрватске испред Турака овамо. Дакле долазе и силом прилика. Употребављају се у војничке сврхе, нарочито за одбрану од Турака. За њих се вели да долазе из Босне и из турских поседа у Далмацију. Помињу их Немци Унрест и Курипеших, како се већ одавна зна. Чудно је само, да је то име непознато у Франкопановим документима. Ради тога имаће аутор право, кад одатле закључује, да су то име ставиле у циркулацију аустријске власти. Важно је забележити с аутором, што вели фра Иренео дела Кроче, да се они у своме језику зову *Rumeri*. Овај облик познаје т. зв. ротаџизам као и истарски Румуни (упор. Миклошић, *Rumunische Untersuchungen*, I, стр. 43), а идентичан је с арнаутским (тоскичким) *remér*. У овом погледу важно је забележити с аутором, да Јуришић г. 1538. вели: „Власи, који се код нас зову стари Римљани“; бечки двор опет вели: „*Rasciani sive Serviani atque Valachi quos vulgo Zytschy vocant*“. У овој се реченици дакле идентифицирају Рашани, Срби, Власи и Чичи, Словени и Романи. Разлог је јасан. Румуни били су двојезичњаци; говорили су дакле исти језик као и Срби, а оба се елемента употребљавала у исте војничке и колонизаторске сврхе, што смо видели и у џетинском влашком закону; а нада све ради тога, што оба елемента беже пред Турцима на аустриско земљиште, па аустриске власти немају разлога, да разликују једнојезичне Србе од двојезичних Румуна. У ноти бр. 4. на стр. 50. аутор вели, да је постање имена *Чич* непознато. Као паралелне наводи презиме *Чичић*, имена места *Чичевац*, *Чичево*, *Чичавица*. Ове паралеле нису извесне, јер су

неке, као *Чичино Брдо*, зацело изведенице од *Чича*. Зацело никаква посла нема с именом *Чичи* назив црногорског племена *Цуце*. По моме мишљењу, назив *Чичи* није нејасан. Како смо горе видели, то је назив странаца Аустријанаца. Нема јаких доказа, да су се тако и сами Власи називали. Ни Хрвати их тако не зову. Врло је вероватно, да је овај назив настао исто онако као у Босни глагол *ѣркелати* за говор Талијана, који веле *perchè* „зашто“. *Чичи* је редупликација од румунскога се „што“. Одговара дакле потпуно нашим називима „*штокавци*, *кајкавци*, *чакавци*“; францускоме *Langue d'oc*, *langue d'oïl*.

У петој глави испитује аутор име и народност Влаха. Њихово се однарођивање извршило за четири века турских навала. Најстарија словенска употреба речи *Влах* је из 9. века за Италијане. Србима и Бугарима је Влах исто што и Румун. Босанској су канцеларији Власи Дубровчани. У листини краљице Јелене за самостан на острву Врањина у Скадарском Језеру разликују се „Срби или Латини или Арбанаси или Власи“. Г. 1300. спомињу се у документу Стефана Уроша II Грци, Бугари, Срби, Латини, Арбанаси и Власи, који улазе у храм да плате (?). Г. 1345. даровани су једном властелину у Штипу: Мано Влах, Гин Арбанасин, Драгослав Влах и Драгослав Србин. До 15. века Влах значи у Србији пастира румунске народности. На стр. 54. полемизира аутор са тезом Стојана Новаковића, да Влах значи номадски сталеж, а не народност, не наводећи правих разлога. Згодно упоређује ипак забрану Стефана Дечанског, да се жене међусобно Срби и Власи, са сличном млетачком забраном женидбе између Словена и грађана у Задру (стр. 54).

На стр. 57. аутор ништа не вели, где се налази она *provincia Latinorum* попа Дукљанина, коју су Бугари окупирали после Маћедоније. Навод попа Дукљанина је врло важан (Црнцићево издање стр. 8. § V.) баш за ауторову студију, јер он вели као и цар Константин, да су се у време бугарскога заузећа становници те покрајине звали *Романи*, а сада (т. ј. у време Дукљаниново, т. ј. у 12. веку) *Моровлахи*, т. ј. црни Латини. Аутор и сам на стр. 57. с правом истиче велику важност овога податка. Ова латинска земља може бити по моме мишљењу само или Мизија или Тесалија, провинције Ромејаца. Аутор истиче (стр. 58.) такођер с правом, што у срп.-хрв. преводу Дукљанинове кронике нема израза за *Моровлахи*.

Важно је такођер за етнографију Влаха што у 16. веку Доменико Негри вели за цетинске Влахе, да говоре покварено латински. У том се крају, како смо горе видели, оштро разликују Хрвати од Влаха и Срба. Најбољи је то доказ, да цетински Власи још заиста говоре румунски. Хуманиста Туберо (1490—1522) вели за босанске Влахе, да су *Nomades Illyrici quos Valachos vulgo dicunt*. У том се изразу види, да им Хуманиста тражи класични назив (*nomades illyrici*), и да тај назив објашњује срп.-хрв. изразом Власи; за Дако-румуне пак вели, да су *Гейи* или *Моровлахи*.

Након што је аутор дао на стр. 59. и 60. још неколико навода из различитих писаца о народности и говору ових Влаха, прелази на стр. 61.—64. на њихова лична имена у западним крајевима од Дубровника до Истре. У овом одељку није аутор довољно критичан, јер се зацело не сме гледати у сваком дочетку -ул румунски постпозитивни члан. Овај дочетак је у овим крајевима могао настати и од имена *Мика* — *Микула* за Никола. Па су према типу овога имена начињена друга као *Фране* — *Франул*, -оле, *Козе* — *Козул* (упор. *Козулић* на Лошинић) од *Козмас*, *Марко* — *Маркул*. Већ сам горе рекао, да *Микул* — *Микула* (стр. 63) није румунско име. (Никола) *de Pukur* исто тако није румунско име (стр. 62), него је *Pukur* име места *Пакре* у Славонији. Да ли је *Ozanulo* г. 852 код Сплита румунско име (стр. 61. сл.), сасвим је неизвесно. Извесно румунска су *Смантара* (= скоруп)¹⁾ (Дубовац, 16. век) и село *Саребуре* (Босна, 15. век), име је императивни композит и означаје човека који добро скаче.

¹⁾ И данас има у Босни презимена као *Скоруй*, *Скоруйовић* код Муслимана.

У шестом поглављу проматра аутор живот и организацију ових Влаха. Они су пастири, обрађивачи земље, трговци и кириџије, као пастири мењају седишта. Из горње Неретве долазе на пр. ради пасишта на брдо Св. Срђ код Дубровника. И у Хрватској се крећу исто тако. И Луциус зна за њихова периодична кретања. Аутор држи, да су Власи северно од Ријеке ишли у Гацку, имајући дозволу, да се зауставе на сењским пасиштима само два дана. Горе смо видели, да није извесна оваква интерпретација документа, на који се аутор овде на жалост не позива. Градови се далматински туже на штете, које им настају од ових периодичких влашких кретања. Ово су били зацело џетински Власи. Ради тога се издају разна наређења, којима им се забрањује пасење око градова, као око Бага, у Пољицама. Да је у Пољицама (упор. ауторову белешку бр. 3. стр. 66.) било Влаха, види се и из речи *кунасџра*, „прво млеко од жене или животиње након рођења“, о којој сам писао у *Zeitschrift für rom. Philologie*, св. XLI, стр. 150, бр. 15., а употребљава се баш у Пољицама. Они долазе на пасење и у околицу Нина, Љубе и Трогира. Млечани им дају пасишта у најам. Њихови су главари *бравари* и *челници*. Имаде посебних одредаба за *браваре*. Власи плаћају *џраварину*. Они су се бавили и прерадом вуне, јер се у једном документу из г. 1466. (Задар) помиње *влашка сукња* (то није сукно, како аутор, стр. 68., криво преводи). Али је овај израз могуће тумачити и тако, да се узме, да је сукња била скројена на влашку. О пастирској терминологији ваља аутору приметити, да је она у овим крајевима само малим делом румунска. Ја сам у Велебиту констатовао само румунско бројење (упор. Јагићев *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII, стр. 81. сл.). Највећим делом је ова терминологија словенска. На отоцима као Крку је старороманска, као што се види из речи *мошунa* < *mansionē* (стаја за овце), *суљ* < *solium* „траварина“.

У Џетини и Велебиту Власи су само пастири и обрађивачи земље, док су у Зети, Хуму и Босни они и кириџије. Влашке кириџије иду у Драч и Валону, да купе сô за продају. Као превозници соли муштерије су Дубровчана и Млечана. Власи у Видче-селу и Џетини су и земљорадници и имају своја села. Упореди у овом правцу терминологију докумената, од којих онај дубровачки из г. 1528 вели *Morlachi overo chirigie*, док у Шибенику читамо г. 1465 *Morlaci seu rustici*,

Хрватски су Власи двоврсни: 1. краљевски су под заповешћу бана, 2. великашки под заповешћу магната као Нелепића, Франкопана, Могоровића и т. д. Обе врсте Влаха имађаху своју властиту организацију. Делили су се на катуне и општине. На челу су катуна т. зв. *каџунари* (упор. презиме *Каџунарић* у Далмацији). У Џетини бираху себи и кнеза. У Сињу се помиње и влашки стô. Влах није могао бити обешен, јер је то била одвише срамотна казна за њих. Били су дакле неки нижи ранг племића. Кнез кнински зове се и *comes Vlachorum*.

У документу бана Николе Сеча вели се интересантно за пастирска влашка насеља *fixis tentoriis et domunculis factis*. Дакле они разапињу шаторе и праве себи колибе баш као и маћедонски Власи и Саракачани, кад се селе. Аутор упоређује латински израз из овог документа са стихом наше народне песме: „Разапеше Пипери катуне“, из чега се види само то, да *каџун* значи овде „шатор“, како је већ добро опазио Јокл, *Indogerm. Forschungen*, XXXIII, стр. 427., и употребио за своју етимологију.

Аутор неће имати право, кад на стр. 72. мисли, да је реч *каџи* од *Мурлаков* румунска реч. Ми додуше имамо на Крку у именима места и *Каџовић*. Али то је овде вероватно тал. *саро*.

Њихови катунари сабиру о Ђурђеву дне на име пореза по јагње, овцу или овна, мех сира; место тога сиромашнији плаћаху веронез или златник према дому (кући). Главна од сакупљенога припада њима. Краљ их може ослободити од пореза. У статутима далматинских градова налази се *челник* као њихов главар: у Дубровнику, Сплиту, Трогиру (*celnicus, bravarius vel pastor; celnicus cum pastoribus; pastores seu celnicus*). Институцију ових пастирских челника приписује аутор аромунским миграцијама. Свакако иде предалеко, кад на стр. 73. и босанске велике челнике меће под аромунски уплив.

На западним странама они су и војници, тако у војсци Алтомана, Црнојевића, бана Младена Шубића, Анжа Франкопана, у војсци Млечана против краља Људевита, бана Ивана Корвина и т. д. Међу Ускоцима и Мартолозима има их такођер (упор. име села *Мршдовласи* у Славонији, Ак. Рј., VII, 88, где се види унакрштавање речи *маршолоз* и *влах*).

Војна организација њихова у Хрватској позната је из влашког закона. Гласи, који су били господари села, плаћали су „унчу“, док су други, који нису имали села, служили у војсци на коњу са штитом и сабљом. Улазе и у бандериум хрватскога бана.

У Црној Гори и Херцеговини били су организовани према фамилијама и племенима. Бањани, Пипери и Дробњаци су старином Власи. У долини Ибра и Мораве живе у задругама као и Словени.

Вере су православне; само у Хрватској има католика. Али и у Хрватској има православних Влаха, како излази из писма крбавскога бискупа Николе г. 1396. У Дубровнику се помиње и посебни влашки поп. На Крк долазе такођер као православни (стр. 75).

У седмом поглављу разматра се њихово распрострањење и славизирање. Турске их навале терају према далматинском Приморју и Хрватској. Ново становништво зове се *Valachi = Rasciani = Serviani = Пребези* или *Ускоци*. Опет изгледа, стр. 77., као да аутор држи све ове за становништво румунског порекла, што је искључено. Власи се однародише, вели, за две генерације, па допушта, да у Власима 16. и 17. века не треба више гледати само Румуне. Нема ниједног документа из ових векова, који би говорио за румунску народност ових Влаха.

Ево нешто из терминологије саборâ хрватских: г. 1565. *Wolachi vel Uzkoki*, г. 1567. *profugi Walachi vel Rasciani*. Г. 1574. чувају се брда *Hochywrya* (= Очура у Хрв. Загорју) *et Medwednycza* (Слеме код Загреба) *contra Walachos martholoczzy vocatos*. Један далматински фрањевац зна за *Dalmatas seu Sclavonos Morlacos cristianos*. Зрински јавља, да карловачки генерал доводи из Босне *Walachos seu Rascianos* у Гомирје. Владика се овде зове *episcopus Rascianorum sive Valachorum*.

Према хрватским урбарима из 16. и 17. века има привилегисаних Влаха око Босиљева. Власи у Витуњу доведени су из Цетине (стр. 79). У близину Карловца доведени су из Мушковаца у Велебиту (в. горе о имену). Сарпи (стр. 80) пише у 17. веку, да су у Велебиту „морлаки“, који су грчке вере, а зову се *маршолози*, која реч значи у арнаутском и словенском језику „*assassino da strada*“ (путна убица), што дакако није истина (упор. о овој речи Ак. Рј. VI, 491).

Изгубивши свој посебан положај (стр. 80), Власи се славизирају у 16. веку. Аутор ипак не истиче, да је главни разлог њихову потпуном и брзом однарођењу билингвитет, који је код њих, мислим, веома стар. Они долазе у западне крајеве са словенским именима личним и породичним и потпуним знањем срп.-хрв. језика. Ако су говорили румунски, онда су га говорили само код куће у фамилији. Чим постају сталноседеоци, нема више разлике између њих и старијих Словена на обали. Није дакле чудо, што Млечани онда све словенско становништво далматинске обале зову Морлацима (стр. 81) и што сама реч *влах* постаје овде апелативом за сељака и добија разне семантичне ниансе, од којих је аутор само неке навео на стр. 83.

Осмо поглавље, под насловом „Проблем постања Влаха и Морлака“, садржи три поднаслова: 1. „Историска литература“ (стр. 85—97), где се износе мишљења Кекауменоса, попа Дукљанина, Луциуса, Ди Канжа, Валвасора, Сентивањи-а, Витезовића, Енгела, Фортиса, Ловрића, Миклошића, Бидермана, Лопашнића, Клаића, Новаковића, Кадлеца, Талоџија, Јиречка, Василића и Тамара (и других) о Власима. Та мишљења мислим да не треба овде понављати. Навешћу радије своје опаске на друга два поднаслова: на „Територију, коју су Власи окупирали“ (стр. 97—108) и на „Коначна разматрања“ (стр. 108—116). Тачно је, кад вели аутор (стр. 97), да није само Бугарска била колевка балканских Влаха, него и западне стране овога полуострва, где имамо далеко више

историских врела о њима него ли у Бугарској. Српски споменици 12.—15. в. помињу Влахе на краљевским баштинама. Што се више шири српска власт на југ у Македонију, то се више помињу Власи, тако око Призрена и Скопља. Аутор даје сада листе њихових имена. Власи, које дарује Стефан Немања Хиландару, били су у околини Призрена. Зову се *Добродољани* (упор. *Добри Доли* у Урошевој листини). Хиландар има још влашко село *Пејпраче*, негде близу Лесковца као и *Горачевци* (упор. *Горачево*, *Ак. Рј.* III, 272 и *Горачинь Луј* близу Призрена). Цркви св. Николаја у Врањи припадају *Псодерци*, с којим именом ваља упоредити *Писодер* код Лерина у Грчкој, где и данас има Аромуна. Власи манастира Жиче били су у *Хвосну* код Пећи, а они епископа захумских у Брскову. Од влашких катуна које је Стефан Милутин даровао манастиру Бањској, ваља истаћи катун *български*, који Новаковић идентифицира са именом села Бугарић изнад Митровице (стр. 98), јер је веома лако могуће да и овде имамо исти случај као и у западним странама, где смо наишли на Арнауте и Србе међу Власима. Овде дакле има Бугара међу њима, судећи по имену. Ваља ипак одмах приметити, да оваково моје тумачење није једино могуће, јер је могуће и то, да се називом *Бугарски катун* хоће да означи Власи, који су дошли из Бугарске (упор. *Власи Сремљани* дечанскога манастира).

Интересантно је приметити једну заједничку црту, што је показују фамилијска имена српских Влаха наведених од аутора и данашња фамилијска имена македонских Срба. То су већином изведенице на *-ци* као н. пр. данашње име места у Морихову *Будимерци*. Таква су влашка имена: *Псодерци*, *Пијанци* (упор. босанско презиме *Беаћовић* од рум. *beat* „пијан“ у *Časopis pro mod. fil.*, VII, 294), *Шишајовци* (упор. познато име места *Шишајовац*), *Проиловци*, *Урсоловци* (од рум. *ursul* „медвед“), *Бабојевци*, *Војсилци*, *Горачевци*. Етника на *-јанинџ* су *Добродољани*, *Сремљани*. Надимак је: *Смудирог*. За *Кићуриће* сам већ у *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XXXVIII, 552 бр. 6., рекао, да им име долази од *picior* „нога“ са променом *pi > k'i*. *Гунцајци* изгледа ми као право влашко име, али му не знам значења. *Саребуре* је, како је горе речено, чит императивни композит као *sare-garduri* или итал. *Salimbene*, упор. у Лици презиме *Ѕараја*, надимак од *sarā + ара*, „који воду соли“. Имена влашких насеља у Старој Србији већином су фамилијскога постања као и многа друга, која нису влашка, у Србији, Црној Гори, Херцеговини и Босни, Далмацији и не толико у Хрватској.

На стр. 102 сл. студира аутор влашка помештања на основу топономастичког материјала сакупљеног у Џвијићевим „Населима“. Та је његова идеја била добра. На његове наводе дајем ове примедбе. *Ошуре* у округу врањском, где је аутор констатирао несумњивих влашких имена као *Фичорци*, *Сурдулица* (од *Сурдул* „глух“, упор. босанско презиме *Глушац*), упоређује исправно с влашким именом *Хошул* у хрисовуљу цара Душана. Према томе *Ошуре* био би адјектив ср. р. као *Ариље* од цркве св. *Архилиоса*, *Прокуље*, од цркве св. *Прокопиоса*, *Баошље* од Балша (упор. *Рад*, књ. 222, стр. 119.). Даље упоређење води до племенскога имена *Хоши* и до рум. речи *hoț* „разбојник“ (у синг. начињен према плуралу), која са чланом долази у малоруском племенском имену *Хуцули* (старином такођер Власи).

Осоје, које Николић меће међу влашка имена, имало је код аутора отпасти, јер је то општи словенски назив.

Зезулица (стр. 103) у Власини изгледа ми да је арнаутска реч за „црн“ са рум. чланом, упор. стр. 104. *Зрзуле* јужно од Београда.

Камјур у долини Пчиње је рум. плурал *câmpuri* „поља“.

Леушар у Билећским Рудинама је очито рум. *lăutar* „који пева рум. народне песме“.

У Дробњацима је *Бучум* зацело, а не, како аутор вели, можда, рум. *bi-siut* „свирала, дипле“. Уз ова два имена ваља забележити, да се је за рефрен дубровачких песника „*Хоја Леро Долерије*“ нашао румунски узор (упор. Гавацци Милован, *Насиљни Вјесник*, XXXI, 221 сл. и XXXII, 74).

Царине у Кучима, стр. 104., не треба никако да буде рум. *țearină* „њива, поље“.

У Васојевићима је брдо *Виситор* (стр. 104), које је рум. *visător* „место где се сања“. С том деноминацијом ваља упоредити *Дурмитор* < *durmitor* „место где се спава“ и слов. *Почивала* у Далмацији (упор. *Рад*, књ. 224, стр. 140 бр. 117). Исто је тако *Палајџор* на Дрини, који аутор не помиње, рум. *spălător* „место где се пере“.

Мачкаџ у Руднику (стр. 105.) ваља упоредити са влашким именом *Мачкаџ* у хрисовулама.¹⁾ *Бунџулићи* у истом крају је ваљда у вези са рум. *bunt* „корен“, а *Лорей* ваљда је од *rouret* < *roburetim* са дисимилацијом -р -р < л -р. *Пријој* у истом крају ваља упоредити са *Пирој*, од рум. *preot* „свештеник“, упор. на Џијевни арнаутско *Prift, Romania, L, 221*, бел. 4.

Не знам зашто су румунска имена *Гајина* (стр. 105. од *Gaj*, а не *gañd* „кокош“), *Кичер*, *Барбокани*, *Перос*, *Сиџари*, *Бунаја*, *Пушкаревац*, *Пурићи*, *Тошоан* и т. д., где је аутор имао да рече своје разлоге. Исто тако не вели ништа зашто иде *Риор* (врх) овамо. Ово може бити додуше од *robure*, за које додуше нема потврда у рум. језику, али се може узети, да је постојала. *Пусула* може бити рум. *pus* („постављен“ од глаг. *ripe*). *Корона* је важно, јер је облик аромунски за дакорум. *сипиџ* (гледе и > о упор. *Букор* за *bucur*). Не знамо ни зашто је име брда *Хакула* (у Црној Гори) румунско. Можда стоји за *fagul* „буква“. Са именима као што *Букуља* тешко је оперисати, јер не видимо примера, да би рум. л прелазило у љ.

Аутор није правио у својим листама никакве деобе топономастичког материјала. А ипак се та деоба наметала сама од себе. На једну је страну требало метнути сва имена, где имамо месна имена изведена од *Влах*, *Влашка* и видети, где долазе, па на основу тога означити територију, куда су се Власи ширили. На другу је страну требало метнути месна имена од читих румунских апелатива и поступити у погледу географског ограничења као код прве категорије. У трећу је категорију требало метнути месна имена, где је румунски позитивни члан -ул чит и поступити једнако. Све дубиозне ствари требало је или не споменути или их метнути у посебни одељак.

На стр. 105. закључује аутор из ових имена на велику раширеност румунског елемента на Балкану, а не истиче довољно спорадичности ових имена. Расејаност, која географски карактерише ова имена, долази одатле, што су настала за време миграција. Зато су она већином адјективи и апелативи од *Влах*. Само друга категорија говори за права и дуготрајнија влашка насеља.

Можда с правом приговара на стр. 106. сарадницима Џивићевим, што све ове Влахе сматрају Аромунима и што не разликују старијих и млађих група међу Власима. Аутор баш ради тога, да избегне мешању старијега и млађега, није узео у разматрање влашка имена око Млаве, Заглавка и Тимока, све ако је и овде било остатака старих Румуна поред оних, што су касније дошли.

Румунска насеља у Србији била су у вези са бугарским преко Пчиње и Мораве. Западно од Софије према Пироту и Трну констатују Јиречек и Вајганд влашка бугарска насеља. Према документима су најсевернији *Власи Шилеговци* код Крушевца. И у Копаонику има Влаха, али највише их има Стара Србија с Косовом са извором Мораве, Дрима, Ибра и Лима. Ту је била најкомпактнија влашка популација. Затим их има од Шапца правцем преко Дрине и Дрињаче на Травник. Крајња тачка је крај око Џетине. Али ваља напоменути аутору оно што сам већ горе рекао. Ако је истина, да су ова влашка имена спорадична и расејана, а то јесте, онда је немогуће географски ограничити њихову раширеност на срп.-хрв. територији, већ ће се дати следовати на основи тих имена, кад буду потпуно прикупљена, само влашка кретања.

На стр. 106. закључује из ових имена још и то, да је раширење балканских Влаха било големо без обзира на то, што су у Бугарској сачињавали трећину популације према рачуну Новаковићеву.

¹⁾ Упореди моју рецензију Кадлечеве књиге у Гласнику Зем. Музеја за Б. и Х., XXX, 311. Сва би рецензија била аутору добро дошла баш у овом делу његове студије да је знао за њу. Ово је реч мегленских Влаха. Пушкар изводи мегленско *ma(u)cat* од *maclucă* „колац“, *Jahresbericht des rum. Instituts*, XI, 53.

Из овога раширења следе две групе Влаха: 1. источна бугарска, 2. западна у српско-хрватским земљама.

За словенску инвазију вели, на стр. 107., да је у врло старо време потиснула Румуне испред Баната на југ тако, да на десној обали Дунава са центром у Београду не налазимо никаквих трагова о Власима ни у топономастици ни у хрисовуљама. Не верујем, да се из овога факта мора закључити са аутором, да је пре навале Турака искључено помицање Влаха у правцу од југа на север, и са десне обале Дунава на леу. Назив *Власи Сремљани* доказује путовање Влаха са севера на југ. Према папи Клименту сачувало се нешто влашког становништва у Митровици (Сирмиуму) до 14. века. Заради тога даје аутор (стр. 108.) право Јиречеку, који ради митровачког култа св. Димитрија и Иринеја закључује, да се је овде морало сачувати и после разорења аварскога нешто старог римског становништва.

У „Коначним разматрањима“ наилазимо на ове закључке. На основу месних имена може се апроксимативно установити територија западних крајева, где су становали балкански Власи. Тешко је говорити о времену њихова помицања. Домовина Прарумуна није била тако велика као ова територија 14. и 15. века. Ово раширење Влаха последица је словенске колонизације на Балкану а делом и разлогâ, ради којих су Власи ишли преко Дунава. Вести о њиховим сеобама из прве домовине сачували су Кекавменос и поп Дукљанин. Ниједан од њих не говори о времену њихове сеобе. Али у времену Кекавменосову већ се они селе. Г. 978. помињу се између Преспе и Костура. Цар Василије II. Бугароубица већ зна за њих у читавој Бугарској, којом се онда називало од Грка и словенско Македонско царство. Поп Дукљанин, који потиче из Будве (г. 1143.), зна за њих у својој домовини. Византинци употребљавају назив *Мауровлахос*, да могу разликовати ове Румуне од оних у Тесалији и Епиру. Од њих преузимају овај назив Млечани, ваљда најпре у далматинским градовима, где су владали од 9.—12. века. Млечани, чини се, упознају Влахе најпре у северној Далмацији (стр. 108.). У 9. веку имамо влашко име *Ozanulus*, о коме међутим види горе моју примедбу. У Сплиту око г. 1070.—1080. имамо два влашка имена. Али г. 1170.—1180. сусрећемо већ на Таљаменту влашко име *Радул*. Према томе треба исправити Рачкијево мишљење, да се Власи појављују у Хрватском Приморју истом у 12. веку. Тамаро их овде држи за аутохтоно становништво. Ово мишљење одбацује аутор, јер је диалекат истро-румунски, који се је морао говорити и у Далмацији, близу дако-румунскоме, па се не може мислити, да се је сâм развио тако далеко. Влахе у Босни и у Хрватској треба сматрати као прадедове Румуна у Истри. Сем ауторова историског материјала за ову тезу говори још и ротацизам (т. ј. прелаз сугласника н међу вокалима у р), који се налази у Босни у имену *Саребуре* (<лат. *salī bene*) и у Хрватској у имену *Сманџара* <дакорум. *smāntāna* као и у Истри. Против аутохтоности у Далмацији говори и њихова православна вера (стр. 109).

Ердељановић је утврдио влашку популацију на територији племена Пипери. Међутим ваља истакнути, да аутор није довољно критичан према Ердељановићевим тумачењима имена. Дука за Дукља је арнаутски, а не румунски облик. Виџани може бити у вези са именом Виџановић. Суфикс може бити исти као и у Милан. Реч се не може употребити за романство. Мриџањи може да садржи арнаутски плурал -аџ> -ај. Бањестра је зацело лат. биљка *genista* и одговара облику далм. икаваца *банисџра*. Није влашка реч. *Маџаруге* се погрешно упоређује са итал. *matteruggio*, -оло. Реч је веома раширена. У Босни (Травник) је презиме. У Дубровнику у 15. веку имамо *Matarughe*. На Мљету долази поток и брдо *Моџоружница*. О другим срп.-хрв. облицима ове речи, која значи „штап, батина“, говорим у *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XLI, 549 бр. 24. Познаје је у словеначком Плестершник, *Slov.-nemški slovar*, I, 605; у румунском долази као *mātāringā* и значи „мушко удо“, док рум. *buturuga* значи „пањ“. Како у срп.-хрв. имамо још *маџрак* (упор. рум. *mar tac* „Dachsparren“), *маџрачина*, *маџрага*, изгледа да се је у фамилију ове речи умешала и турска реч *mertek* „Pfeiler“ (упор. срп.-хрв. *мѣрџек*, *Ак. Pj. VI* и *мрџек* или *чабрун*, *Рад*

138, 57, Ак. Pj. VII, 88) и арап. *mitragah* „маљ“ REW 5615. Извесно је само то, да се не ради овде о влашкој речи. *Лелесџва* је зацело погрешно доведено у везу с итал. *lellera* или *lella* „љилан“. Шта је та реч, не знам. Адј. *Љејуров* се тумачи исправно са рум. *l'erure* „зец“, упор. у северној Далмацији *Љејури*. Како је реч и арнаутска, не зна се, да ли се ради о Власима или Арнаутима. *Кајор*, *Маџура*, *Трубјела* нетачно се тумаче салат. *carer*, итал. *mazzara*, лат. *turbella*. Мени су ова имена за сада још потпуно нејасна. Аутор према томе добро примећује, да Ердељановић није доказао румунско порекло именâ у Пиперима. *Мијели* може бити влашко (*miel* = јагње). Али *Пал* је већ арнаутски за *Павле*. *Дромира*, које аутор некритички упоређује са именом *Dromaculus*, је такођер чисто арнаутско (*dru* = дрво, *mirē* = добро). *Џиџиџор* је опет зацело влашко име, које аутор сасвим исправно доводи у везу са рум. *ațipi* „заспати“ и упоређује са *Дурмиџор* и *Висиџор*. Никако извесно влашка реч не треба да буде *Врх Драџуџин*. Што се тиче Пипера, чији су родоначелници Вујо и Јован Радулов, може се дакле само толико казати, да на њиховој територији има заиста влашких и арнаутских имена, па је врло лако могуће, да су Власи онога краја били румунске и арнаутске провениенције. Већ смо горе констатирали међу дубровачким Власима арнаутска имена (стр. 110—1).

Румунску прадедовину тражи аутор у Мезији Супериор, Дарданији и обема прекодунавским Дацијама, дакле на територији између Дрине и Бугарске са рамификацијама према Софији и доњем Дунаву. Над овим елементом владају најпре Византинци, па Бугари, па Срби, након уништења Бугара опет Византинци преко два века. Власи добивају привилегије. Бугарски Власи долазе под влашког епископа у Охриду. Добијају епископа и у Врању, који се је повукао у Прилеп и Хлерин, кад је Немања освојио Врање. Стефан Првовенчани подвргава Влахе своје државе под архиепископа у Жичи (стр. 112).

Карактеристична је за Влахе и војничка организација. У хрисовуљама Бањској и Дечанима разликују се Власи војници и Власи путници (келатори). За Босну и горњу Неретву нема у овом погледу прецизних информација. Закон сињски из времена Шубића и Нелипића у Џетини важан је за познавање Влаха као војника. Како хрисовуљ цара Андроника Палеолога (1324) познаје Влахе невојнике, мора се са Богреом узети, да је и у Византији било Влаха војника. На пронијама (= војничким граничарским насељима) било је Влаха, који се још у 14. веку разликују од путника (*одџаџ* = келатори). Влашка се насеља зову баш зато катунџи, што су то у почетку војничка насеља, према Јоклову тумачењу ове речи, кога аутор цитира; он одатле закључује, да су влашки катунџи имали војничке атрибуте. Што ове речи нема код Аромуна, то, вели аутор, долази одатле, што су ови Власи у 7.—8. веку, кад је војничка организација била уведена у северној половини полуострва, прешли већ били у Тесалију и Епир. На српским границама чинили су Власи „живу преграду“, од којих је једна била на Дрини и Ибру, а друга на Кобаонику. На цести између Београда и Ниша дочекују они крсташе са отровним стрелицама у 12. веку. У Хрватској су Власи обрађивачи земље, пастири и војници вођени од катунџара (стр. 114).

Из долине Дрине шире се Власи у Босну између 9. и 11. века кад Византија уступа Горњу Мезију и Дарданију Бугарима. Овде престају они бити граничари (*limitanei*) и помичу се према Приморју и у Хрватску. Ова се помицања врше мирно. Уплив овога помицања на топономастику видљив је још и данас. На западу се дају Власи документарно доказати од 11. века. Власи су организовани по племенима у далматинским загорским крајевима, а у задругама на Ибру, Лиму и Морави. Ово доказује, како је уско спојен био живот влашки и словенски.

Румунски се уплив на Словене, по аутору, истиче у градњи кућа. Романски је тип куће у Црној Гори, Албанији и Далмацији, а старовлашки у југозападној Србији, Новом Пазару, северној и централној Арбанији и у горњој Бугарској. Од балканских Ромања научили су Хрвати орнаментику штофова, везење, керамику и плетење корпи (стр. 115.).

У 9. веку освајају Бугари крај око Београда, славизирају га; кидају на тај начин везу између Румуна северно и јужно од Дунава и потискују их према западу. Уплив старобугарског језика на истарске Румуне може се свести на владање Бугара јужно од Дунава у 9. и 10. веку (стр. 116.).

То су ауторови погледи, заједно са мојим примедбама, које сам дао пратећи аутора од стране до стране. Сем ове веће студије аутор је исте год. 1924. публиковао у *Memoriile secțiunii istorice* букурештанске Академије (сер. III., св. II., расправа 4, стр. 1—20) мању студију „*Порекло румунских колонија у Истри*“. Како су главни резултати ове студије садржани већ у горњој студији, није потребно, да је овде посебно аналишем.

IV.

Други мањи рад г. *Силвиу Драгомира*¹⁾ о „*Власима у Србији 12.—15. века*“ има за сврху да за румунску историску науку покупи главне податке о њима, што се налазе у 39 српских докумената, где се помињу Власи. Документи су ови раздељени по вековима овако: из 12. века 1 докуменат, из 13. в. 6, из 14. в. 29, а из прве половине 15. в. 6. Овоме броју не могу се додати дипломе бос. краља Стефана (г. 1215.) и бана Матеја Нинослава (г. 1235., 1240. и 1249.), јер се ту под Власима разумевају Дубровчани.

Први је докуменат, који помиње Влахе, издао велики жупан Стеван Немања (1198-9). У њему се одређује, да се имају натраг повратити они Власи, који би побегли од манастира великом жупану или коме другом, исто онако као и они, који би дошли међу манастирске људе. Ради тога што се овде не помињу влашка насеља, мислио је Новаковић, да су Власи, о којима је реч, номади. Аутор одбацује ово мишљење баш ради горњег навода као и ради тога, што је Стефан Немања поклатио Хиландару и оних 170 Влаха, који су по каснијим документима сачињавали сталноседелачки посед тога манастира. Ово нејасно изражено ауторово закључивање не мора бити исправно.

Аналишући докуменат Стевана Првовенчаног аутор и опет закључује, да из околности, што су Власи били обвезани плаћати стални порез поповима, слеђује, да нису били номади, како мисли Новаковић, уза све што се ни сада не помињу влашка насеља са сталним границама. Види се, да је аутору као и другим румунским научењацима, на пр. и самом Јорги, много стало до тога, да докажу постојање сталноседелаштва Влаха на Балкану, макар разлози били и лабави. Из сталности пореза зацело не изилази ништа о њихову номадству или сталној настањености. Порез морају плаћати једни и други.

Исправно је, што аутор посебно истиче у овом документу онај пасус, где се каже, да архиепископ жички има власт над свима Власима у држави. Не знам, да ли ће бити исправно ауторово даље тумачење овога факта, велећи на стр. 282., да то долази одатле, што су Власи имали посебну организацију, или можда одатле, што се је жичка епархија протезала по територији, где је било највише Влаха (доњи ток Ибра и западне Мораве). Исправну интерпретацију нека дају други. У синтези стр. 299. аутор се још једном повраћа на овај факт, али га сада друкчије објашњава (види ниже).

Ништа важна не садрже анализе двеју листина Стефана Уроша I (1253.) за св. Богородицу у Стону и за манастир св. Петра на Лиму (1254.-64.), где се помињу црквени Власи и 36 влашких породица; исто тако ни она из године 1318.-21. Стефана Уроша II за цркву св. Николе у Сиротини, потврђена од Стефана Дечанског г. 1324.-5. Из њих се да закључити само на постојање Влаха у Сиротини и Катунској.

Документи краљице удове Јелене (1280.) и Уроша Милутина (1296.) за манастир Врањину код Скадра, важни су у толико, што се из њих види, да реч

¹⁾ *Vlahii din Serbia în sec. XII.—XV.* Изашло у „*Anuarul Institutului de Istorie nationala*“ за г. 1921./22. у Клужу, стр. 279.—299.

Влах има и етнографско значење и да Влаха има чак и међу племићима, јер се разликују властела Срби, Латини, Арбанаси и Власи.

У документу Уроша Милутина (1300.) за манастир св. Ђорђа Скоропостижног (Скопље) помињу се на 3 места Власи. Ту се разликују Срби, Власи и Бугари, влашки закон и плаћање царине цркви од стране Грка, Бугара, Срба, Латина, Арбанаса и Влаха.

У потврди истог краља старијих привилегија манастира Хиландара поред Влаха с кнезом Војихном и Лалом на челу помињу се „парици, Власи и други странци“, који имају припасти цркви.

Исти краљ у хрисовуљу за Хиландар (1302.-9.) помиње Влахе, што чувају црквене коње и издаје одредбе за њих.

Даровница Милутинова из г. 1309—16. наводи цркву св. Николе у Бањи (Скопље) са „селом, људима и Власима“, Његов хрисовуљ из г. 1308. помиње катун Влаха у истом округу. Други његов хрисовуљ за манастир Бањску код Звечана одређује влашки закон, познаје „влашку земљу“ и влашка насеља, која се зову катун, даје њихова имена и забрањује женидбу између Срба и Влаха. Аутор (стр. 286.) допушта исправност Новаковићева тумачења ове куриозне одредбе. Новаковић вели наиме, да се њом хоће спречити прелаз замљорадника и сталноседаца Срба у номадски сталеж пастирски. Чим¹ је аутор то допустио, морао је, ако је хтео бити потпуно доследан, тумачити другојачије постојање влашких села. В. о томе ниже. Из понављања забране женидбе између Влаха и Србаи одредаба за прекршитеље несумњиво следује исправност тезе Новаковићеве, јер је очито, да је ондашња српска политика ишла за тим, да се влашки елеменат не осили на штету српскога, што би се догодило, кад би Срби остављали села, женидбом улазили међу Влахе и тако престали бити сталноседеоци.

Аутор не пристаје ни уз мишљење, да Србин у овом хрисовуљу значи обрађивача земље, јер се земљорадници зову овде *люди црковни, мѣройси и сокалници*, а пастири опет по појединим врстама пастирства. Опет један закључак, који се не намеће свом силом.

Докуменат је важан нарочито стога, што се разликују Власи војници и *кѣлаѣтори* (= рум. *călători* = данас путници, онда кириџије). У последњем неважном документу помињу се Власи Драгобратићи и они у Комаини за епископију у Лиму.

Докуменат Уроша III. Дечанскога (1326.) за владичанство у Призрену помиње и опет *земљу Влахомъ* (= влашку земљу) Блатац. Види се, да су Власи везани за територију. Други хрисовуљ истог владара тиче се оснивања манастира Дечана на путу из Пећи у Ђаковицу (1330.), а потврђен је касније од краља Душана; он помиње катуне Влаха и Арбанаса, који се дају у метохију цркви. Одређују се међе тих катуна тачно са бројем кућа. Помињу се ту и Власи Сремљани, названи тако по месту или територији, одакле су дошли. Власима, који чувају кобиле, одређује се плата и опет се забрањује Србину женидба са Влахињом. Ако се ожени, има да постане меропах. Интересантно је, да је овај детаљ измењен у Душановој потврди. Ту се место *мероѣах* вели, да има постати *кѣлаѣтор*. Власи и Арбанаси довозе цркви сѣ од Св. Срђа.

Душанови Хрисовуљи, што помињу Влахе, најбројнији су; они знају за Влахе не само у већ познатим територијама, него и у оним, које је он истом освојио од Византије. Из г. 1348. постоје две његове хрисовуље за манастире Заблантиа и Ликусада у Тесалији. Имена лица *Кратѣовиѣ* и *Домѣрила*¹) су аутору Румуни.

Г. 1334.—6. потврђује Душан дар Маљушатов цркву св. Николе манастиру Хиландару. Ту се помињу Власи Псодерци, 40 фамилија Влаха. *Законъ Влахомъ* (= влашки) садржи нове досада непознате одредбе, које аутор у преводу цитира. Аутор је мишљења, да се у овом документу разликују Власи војници и Власи *кѣлаѣтори* (стр. 290).

¹) Прво име идентификује са *Craciun*, које долази и у слов. језицима; а друго са *Dobrila*. Ако се узме, да дочетак *-ила* стоји место слов. *-ило* (као у *Момчило*), онда је ауторово мишљење исправно.

Г. 1335. даје цар манастиру Трескавцу код Прилепа нека селишта, од којих аутор оно у Бабуну (*Вљчага*) зацело криво румунизира у *Vâlcea*, мислећи ваљда на румунску реч *vâlcea* „долина“. Биће слов. реч, упор. Miklosich, Die slav. Ortsnamen aus Appellativen, бр. 733. Овом манастиру даје и цркву св. Николе у Хлерину, „што продаде (или према Новаковићу = *прѣдаде*) влашки *ѣискоуѣ*“. За седиште овога епископа узимље аутор Прилеп или друго које место у близини (стр. 201, у синтези стр. 299: или Хлерину).

Најважнији царев хрисовуљ за влашко питање је онај за манастир св. Арханђела Михаила и Гаврила у Призрену (1348.—53.), у којем се и опет даје закон *Влахомъ*. (Аутор га у целости преводи.) Ниједан црквени човек, био Србин или Влах да не служи војску. Помињу се Власи у Блацу са Бајиславом *ѣремиѣуром* на челу. Тачно им се одређују границе. У катунима Гунцати и т. д., ма да се то не вели изрично, становали су Власи. Имена ових Влаха често су филолози студирали. Царев докуменат (1334.—6.) за цркву у Тетову помињу *справничаре*, Арбанасе и Влахе.

Деспот Јован Оливер насељава г. 1341. катун Влаха за манастир Лесново код Злетова, који је био близу цркве.

Г. 1348. потврђује цар Душан поседе Хиландара у српским земљама, па помиње влашка насеља Петрачу, коњушаре Горачевце, Влахе више Пећи, Влахе Добродољане код Призрена и т. д. Г. 1355. забрањује исти цар Власима и Арбанасима као и осталима пасење код Понорца, Крушчице и Лабића. Три друге цареве хрисовуље разликују народност српску од влашке. То су она из г. 1353., где је реч о Власима и Србима у долини Пчиње, затим она из г. 1353., у којој се ослобађају царине Дубровчани, Власи и Срби. Особито пак она (1333.) где је реч о поклонима властелина из Штипа и где се наводе имена као што су *Мано Влах*, *Гин* (= арнаутски за Јован) *Арбанасин*, *Драгослав Србин*. Како се види, водио се у цареву канцеларију рачун о томе, ко је ко и какве је народности у његовој држави.

Кад се после Душанове смрти распаде држава, ускоро нестане могућности оснивања нових великих манастира, па према томе и помињања Влаха све до смрти Ђорђа Бранковића (1456.), али се ипак Власи помињу 4 пута. Хрисовуљ Костадина Дејановића (1384.) за Хиландар помиње „*настрои* (насеље)“ Влаха. Год. 1382. пригодом оснивања манастира Дренче помињу се Власи Шиљеговци. Год. 1428. у потврди баштине челника Радича дарују му се у округу Кучево Власи Радивојевићи, влашко село Кошарна, у Руднику Власи Војковци. Год. 1434. војвода Јурај, син херцега Хрвоја, враћа босанским магнатима Влахе Војихниће, Прибиновиће и Хардомилиће. Овим се моментом прелази из српске државе у западне стране. Осталих 5 докумената српских (г. 1386. Вука Бранковића, г. 1405. деспота Стевана, г. 1405. *Гриура* и Ђорђа Бранковића, г. 1418. *Гриура* Вукосалића и г. 1428.—1445. деспота Ђорђа Бранковића), који се односе на трговање Дубровчана, разликују Србе и Влахе као и Србе и Сасе, тако да се овде под речи Влаха имају разумевати влашки пастири, који још нису изгубили своје народности.

Ово су сви познати документи. Али има и других, који још нису пронађени. Једино знамо, да су и манастири Милешево, Студеница и Морача имали Влаха на својим поседима.

Из горње анализе изводи аутор ове закључке, које ја лакшег прегледа ради скупљам у 7 тачака:

1. Власи у средњевековној српској држави од 12.—15. века преостатак су романскога становништва, раширеног по целом Балканском Полуострву. (Овај ауторов закључак дакако не следује никако из горње анализе докумената.) Из текстова се види, да се је реч *Влах* сачувала у етнографском значењу све до 15. века, и ако је вероватно већ у ово време почела асимилација Срба и Влаха. Око г. 1500. разликује путник Петантиус дивље и разбојничке „*Rasciani*“ од богатих Влаха. У 17. веку Луџиус вели, да Власи по планинама Рашке, у Босни и Хрватској нису више сачували романских трагова.

2. Занимање им је и овде исто које и у Тесалији, Епиру и по бугарским планинама. Они су пастири. Српске планине биле су згодне за њих. Оне при-

падају најпре српском краљу, али касније их добивају и манастири, а тек у 14. веку и властела. Српски документи помињу и влашка летња и зимска кретања.

3. Боравак Влаха на летовању и зимовању доноси поседницима планина леп доходак. Зато цар Душан одређује, да тамо где борави Влах или Арбанасин, нико други не сме да дође; иначе плаћа глобу. Власи плаћају *шравнину*. То су *шравничари*. У цареву законуку одређује јој се висина.

4. Манастирски документи разликују више (не само две, како вели аутор) врста Влаха. Једна је била третирана као и остали подложници. Друга је била она, којој су српски краљеви дали посебне влашке законе. Трећа се бавила продукцијом од пастирства, гојењем марве и транспортом соли од св. Срђа или Дубровника (то су *шурмари*, познати још и данас у Црној Гори). А четврта чувањем коња, оваца, свиња. Хрисовуљи одређују им плате и дужности. Напокон има сиромашних Влаха око Дечана и Призрена, који се ослобађају работе и пореза, али морају прерађивати вуну. Они дају крзна и ткају покриваче. О сиру се не говори додуше ништа, али је извесно, да су и то давали. Жалити је, што аутор није тачније одредио поједине врсте Влаха.

5. Погрешно је мислити, да се Власи нису бавили пољопривредом. Већ из Немањина се документа види, да су имали поседâ на селу. Хрисовуљ Уроша Милутина за св. Ђорђа одређује им орање, жетву и косидбу. Иста се диспозиција налази и код Стефана Немање и архиепископа Саве за Студеницу и Милешево. Бањски докуменат помиње влашка села. Дакле су земљорадници и као такви врше дажбине у храни, вину и обрађивању земље. И израз „*земља влахомъ*“ доказује, да они не напуштају селâ. Исто доказује и околност, да им се одређују границе, затим израз „*влашка коучица*“ код Куманова, као и израз „нива дана от Фрацила¹⁾“ за доушу“ код Хтетова г. 1346.

Ауторова је тенденција дакле доказати, противно Новаковићу и другима, да су српски Власи били и сталноседеоци. Али је очито, да се горњи докази могу и друкчије тумачити, наиме тако, да су се већ у старој српској држави, као и у западним странама, Власи употребљавали у колонизаторске сврхе и да су лако постајали од номадских пастира сталноседеоци сељаци баш као и на северу у Румунији и на југу Аромуни и Саракачани. Овим се дакле разлoзима не обара Новаковићева теза.

6. У социалном погледу праве бањски и дечански хрисовуљ разлику између Влаха војника и Влаха *келатора*. Први су боље пролазили него други. Идентични су са „*ѿклонѣници*“ у призренском документу. Сем што су били везани дажбинама манастиру, плаћали су и десетак као појединци. У документу Уроша II. (1300.) за манастир св. Ђурђа, Манота, зет Драгутинов, има да ради манастиру „по војничком закону“, т. ј. „*да моу се коњ не шовари и шоваре да не воде*“. Власи келатори, сем што су обављали послове у вези са пастирством, били су и кириџије српске државе. Из модификације, што ју је дао цар Душан дечанској хрисовуљи, излази, да су келатори били на истом социалном степу са меропсима. Без сумње су пак у вези са Цедреновим *βλάχοι ὀδῖται*, израз, који је Јорга већ г. 1913. исправно превео са „Власи карванаџије“.

7. Српски документи осветљавају и црквену организацију Влаха. Хрисовуљ Стефана Првовенчаногa подвргава све Влахе његове краљевине под јурисдикцију српског архиепископа у Жичи. Зацело се ту ради о Власима, који су недавно још били подложници Византије. Управо у ово доба помиње се у каталозима Охридске Архиепископије влашко владичанство у Врањи (*ὁ Βρεανοτῆ ἦτοι βλάχων*), коју је заједно са доњом Моравом Стефан Немања припојио српској држави. Влашки се епископ после тога нигде не помиње. Јавља се тек г. 1335. са седиштем у Хлерину или Прилепу. Чини се, да му је византиско господство било склоније, јер га након српског освојења нестaje сасвим.

¹⁾ Фрацила очито влашко несловенско име.

Actes de Chilandar. Deuxième partie. Actes slaves publiés par B. Korablev, Византијскій Временникъ. Приложение къ XIX тому. № 1. Петроградъ. Типографія Имп. Академіи Наукъ 1915. (= Actes de l'Athos. V. Actes de Chilandar publiés par le R. P. Louis Petit et B. Korablev).

У великој збирци светогорских аката, коју су покренули сарадници петроградског „Византијског Временика“, изашло је доста грчких повеља (ман. Есфигмена, Зографа). Год. 1910 биле су наштампане грчке повеље Хиландара.

Већ за време Великог Рата угледала је свет и збирка словенских повеља из богатог хиландарског архива. Ова књига, која има велики значај за проучавање српске прошлости, још није продрла у Краљевину СХС. Имали смо прилику да ову књигу прегледамо на страни и доносимо приказ (приказ госп. М. Ласкариса у Прилозима VI, стр. 139—142 није исцрпео цео значај ове збирке). Слажемо се са г. Ласкарисом да збирка Корабљева у многоне разочара читаоца. Повеље нису штампане све редом (од 131, колико њих има у каталогу српских аката хиландарских, само 81), а што је главно, нису штампане по оригиналима него једним делом по фотографијама снимљеним од П. И. Севастијанова још у г. 1857 и 1859! По овим фотографијама (које су већ биле делимично искоришћене од Т. Д. Флоринског: Аѳонске акте 1885 и од Љ. Стојановића у Споменику III год. 1890) штампана су 38 аката. 27 аката штампана су по доста нетачним и много скраћеним преписима еп. Порфирија Успенског, начињеним у год. 1845—1846. Остала 30 аката су једноставно прештампана из зборника Миклошића, Шафарика и арх. Леонида.

Из тих разлога издање није доста критично: има погрешака у читању, непрочитаних речи, нема података о материјалу повеља (пергамен или хартија), о печатима и др. Збирка доноси доста мало нове грађе, ипак је од значаја јер су многе хиландарске повеље скупљене на једном месту хронолошким редом. Стога доносимо преглед садржине Корабљеве збирке којему смо додали наводе из других издања (Корабљев није искористио Новаковићеве Зак. Споменике, и ако су изашли год. 1912). Штампани су редом ови акти:

1. 1193. Chrysobulle de Sabas, archevêque de Serbie (sic). Copie postérieure. — по фот. П. И. Севастијанова. Ово је српски превод грчког писмена Св. Саве о куповини винограда, већ давно штампан од арх. Леонида у Гласнику XXV, 305.

2. 1198-9. Chrysobulle d'Etienne le Protocouronné, tsar de Serbie (sic) — по фот. Сев.; ово је ктиторска повеља вел. жупана Стефана (Првовенчаног) из год. 1200—1202, објављена од А. Соловјева у Прилозима за књижевност, књ. V (1925), стр. 62—89 (уп. кратак регест у Новак. Зак. Сп. 385).

3. 1198—9. Chrysobulle d'Etienne le Protocouronné, tsar de Serbie (sic) — ово је позната ктиторска повеља Немањина, шт. од Д. Аврамовића, Описаније, стр. 16 и од истог, Света Гора, стр. 40 (са факсимиле-ом, за који Корабљев не зна).

4. 1254—1264. Chrysobulle d'Etienne Ouroche, tsar de Serbie — по фот. Сев.; већ шт. од Љ. Стојановића у Споменику, III, стр. 8 (Новак. 593—597).

5. 1259 1278. Повеља бугарског цара Константина Асена цркви Св. Ђорђа око Скопља — прешт. из Срезњевског, Свѣдѣнія и замѣтки, 22 (зачудо Корабљев не зна за много боље издање Г. Иљинског, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 14 19, са факсимиле-ом).

6. 1276—1281. Повеља краља Стефана Драгутина — по фот. Севаст.; већ шт. од Љ. Стојановића, Спом. III, стр. 11 12 (рег. Новак. 386—389).

7. 1292. Српски превод повеље цара Андроника II — по фот. Сев.; шт. од арх. Леонида, Описаније, стр. 18—20 (Чтенія 1867, књ. IV) и од Љ. Стојановића, Спом. III, стр. 52—53.

8. 1293—1302. Повеља кр. Милутина Хиландару — шт. од Авраам., Описаније, бр. 6; Микл. 57—65 (рег. Новак. 393—395).

9. Око 1300. Повеља кр. Милутина — по фот. Сев.; шт. од Флоринског, Аѳ. акте, 22 и у Спом. III, 12—13 (Новак. 391—393).

10. 1302. Повеља кр. Милутина о пиргу хиландарском — шт. од Авраам. стр. 18; Микл. 65 (Новак. 475—476).

11. 1321. Повеља кр. Милутина пиргу — шт. по Авраам. 23—28; *Mikl.* 77—83 (*Нов.* 478—481).
12. 1321. Повеља кр. Милутина пиргу — шт. по Авраам. 19; *Mikl.* 73—76 (*Нов.* 482—483).
13. 1302—1321. Chrysobulle d'Etienne Ouroš, tsar de Serbie (sic) — по фот. Севаст.; ово је у ствари повеља краља Стефана Владислава ман. Богородице Бистричке (с додатком Милутиновим) шт. од Љ. Стојановића у Спом. III, стр. 6—7 (рег. *Новак.* 589—592).
14. 1302—1321 (sic). Повеља архиеп. Саве III пиргу хиландарском — шт. по Авраам. 76; *Mikl.* 82 (*Новак.* 481—482).
15. Мај 1308. Повеља цара Андроника II Хиландару (у српском преводу) — шт. по *скраћеном препису* П. Успенског.
16. 1309—1314. Повеља кр. Милутина пиргу — по фот. Севаст.; шт. од Љ. Стојановића, 13 15 (*Новак.* 476).
17. 1318. Повеља кр. Милутина карејској ћелији — по фот. Севаст.; шт. у Спом. III, стр. 15—17. *Леонид*, Опис. 42—47.
18. 1318. Повеља кр. Милутина о с. Уљарима — по фот. Севаст.; шт. у Спом. III, 17—24; уп. чл. *Ј. Радоњића* у Летопису, св. 183, стр. 92—109.
19. 1321—1336. Chrysobulle d'Etienne Ouroš tsar de Serbie (sic) — шт. по *Mikl.* 109—111 (Авраам. 38). Ово је у ствари Душанова повеља о ман. Св. Николе у Добрушти (уп. *Новак.* 716).
20. 1322. Повеља архиеп. Никодима — шт. по препису П. Успенског; већ шт. од архим. *Леонида*, Описане, 49—55 (рег. *Новак.* 468—469).
21. 8 фебруара 1327. Повеља краља Дечанског — по фот. Севаст.; шт. у Спом. III, 24—25 (*Новак.* 396).
22. 9 јула 1327. Повеља краља Дечанског — по фот. Сев.; шт. од Авраам. 40—42; *Mikl.* 86 (рег. *Новак.* 398—399).
23. 6. септ. 1328. Повеља краља Дечанског о граничном суду — шт. по *Шафарику*, *Pámátky*, 94 (рег. *Нов.* 397).
24. 1318—1346 (sic). Chrysobulle d'Etienne Ouroš roi de Serbie — по фот. Сев.; ово је у ствари Душанова повеља пиргу око г. 1331; шт. од Авраам. 28—31; *Mikl.* 120 (*Нов.* 486).
25. 16 јуна 1332. Решење игумана Гервасија и хиландарског сабора о Душановом дару карејској ћелији — по фот. Севаст.; *нештампано*.
26. 1332—1337. Повеља краља Душана о прилогу Радославе жене Мишине — по фот. Севаст.; шт. у Спом. III, 27 (*Новак.* 405).
27. 1336(?). Повеља краља Душана којом потврђује дар Хрељин Хиландару — по фот. Севаст.; шт. у Спом. III, 25—26 (*Нов.* 399). Корабљев бележи да ова повеља постоји у два примерка (с неким варијантима при крају), од којих један носи датум 6844, а други — 6842.
28. 1337—1346. Повеља краља Душана ман. Хтетовском — по фот. Сев.; шт. у Спом. III, 27—30 (*Новак.* 657—661).
29. 1339. Повеља краља Душана ман. Св. Николе Мрачког — по препису П. Успенског; у *изводу* (рег. *Нов.* 406—407).
30. Фебруар 1340. Повеља кр. Душана којом даје Хиландару цркву Св. Ђорђа у с. Полошком — по фот. Севаст.; шт. по ориг. од *А. Соловјева*, *Одабр.* Спом. 122—125 (рег. *Новак.* 409—410).
31. 1342. Повеља краља Душана о ман. Св. Николе Мрачког — шт. по *Mikl.* 115; уп. Авраам. 42—43 (*Новак.* 407—408).
32. 20 априла 1343. Краљ Душан понавља Хиландару повељу кр. Милутина — по фот. Сев.; уп. *Mikl.* 57—65 и *Флор.* 27.
33. 1344. Chrysobulle d'Etienne Douchan roi de Serbie (sic) — по фот. Сев.; шт. од *Флор.* 63—65. Ово је повеља цара Душана (потпис *Стефань царь*), издата г. 1355 на сабору у Крупиштима, којом потврђује Хиландару ман. Св. Николе у Добрушти (рег. *Нов.* 718).
34. 1 јануара 1345, инд. XIII. Повеља краља Душана пиргу хиландарском — по фот. Сев.; шт. *Флор.* 66—68 (*Нов.* 487—489).

35. 28 марта 1345, инд. XI. Повеља краља Душана којом прилаже Хиландару властелина Рудла — по фот. Сев.; шт. *Флор.* 68—69; (*Нов.* 410—411).

36. Око г. 1346. Попис имања Хтетовског манастира — по фот. Сев.; шт. од *Ф. И. Успенског*, Материјалы для исторіи землевл. Од. 1884, и од *Љ. Стојан.* Спом. III, 36 40 (рег. *Соловјев*, Од. Сп. 127—132).

37. 12 децембра 1347. Повеља цара Душана о цркви Палеокометици — шт. по *Mikl.* 124—128; уп. *Авраам.* 47—51 (*Нов.* 416—417).

38. 1348. Повеља цара Душана којом потврђује сва хиландарска имања — шт. по *Шафарику*, *Rámátky*, 99—103; уп. одломке код *Mikl.* 140—141 и рег. *Нов.* 418—423 (повеља налази се у Ср. Карловцима, не у Хиландару).

39. 1348. Повеља цара Душана карејској ћелији — по фот. Севаст.; шт. од *Авраам.* 44—47; *Mikl.* 136—139 (*Нов.* 469—471).

40. 26 априла 1348. Повеља цара Душана о границама хиландарским — шт. по *Mikl.* 129—132 и по препису П. Успенског; уп. *Голубица* 1840, 237—243; *Леонид*, Описаніе, 62—65.

41. 1348. Решење хиландарског игумана Саве о ћелији старца Антонија — по препису П. Успенског; шт. арх. *Леонид*, Гласник 44 (1877), стр. 262—265.

42. 1 децембра 1348 (тачније 1347). Повеља бугарског цара Јозана Александра ман. Св. Николе Мрачког — по фот. Севаст.; шт. од *И. Срезневског*, *Свѣдѣнія*, 31—34, од *Шафарика*, *Rámátky*, 99, и од *Г. Ильинског*, Грамоты, стр. 24.

43. 1349 инд. X (sic). Повеља цара Душана о цркви Архиљевици — по нетачном препису П. Успенског (боља издања од *Авраам.* 51—53, *Mikl.* 142—145; ово је повеља 10 авг. 1354, уп. *Новак.* 738—740).

44. 1350. Повеља цара Душана Иванку Пробиштитовићу — по фот. Сев.; шт. у Спом. III, 1; по ориг. шт. А. *Соловјев*, Од. Сп. 150—152 (*Нов.* 305 и 306).

45. 1354 инд. VII. Повеља цара Душана о прилогу госпође Вишеславе — по фот. Сев.; шт. *Флор.* 70—71 (*Нов.* 426—427).

46. 1355 маја 2. Повеља цара Душана о хиландарским земљама на Порњу — по фот. Сев.; шт. *Флор.* 73—76 (*Нов.* 429).

47. јуни 1355. Повеља цара Душана о спорној земљи у с. Карбинцима — по фот. Сев.; *Флор.* 71—72; по ор. шт. А. *Соловјев*, Бъци у Прилозима VI, 184—190 (*Новак.* 428—429).

48. 25 марта 1358, инд. XI. Chrysobulle d'Etienne Ouroš roi de Serbie (sic) — по препису П. Успенског. Ово је повеља Душанова из г. 1355; шт. по ориг. А. *Соловјев*, Од. Спом. 155—157 (*Нов.* 435—436).

49. 2 јуна 1358, инд. XI. Повеља цара Уроша о светодимитровском доходу ман. св. Аранђела у Јерусалиму — шт. по *Mikl.* 165; уп. Гласник II (1849), 197 (и *Нов.* 709—711); уп. чл. *К. Јуречека*, *Jagić-Festschrift*, 527.

50. 1261 (sic) Acte de Sabbas, archevêque de Serbie — по препису П. Успенског. Ово је повеља патријарха Саве г. 1360—1361, којом потврђује дар челника Милоша Хиландару (*Нов.* 440—441).

51. 15 октобра 6869—1361 (sic). Повеља цара Уроша, којом потврђује дар Вукосавов Хиландару — по скраћеном препису П. Успенског (само 6 редака); по ориг. шт. А. *Соловјев* у Богословљу, II (1927) стр. 288—290 (упор. рег. *Новак.* 437).

52. 15 новембра 6869—1361 (sic). Chrysobulle d'Etienne Ouroš, roi de Serbie — по скраћ. препису П. Успенског. Ово је по нашем мишљењу, Душанова повеља из г. 1349—1353; упор. Богословље, II, 282 (рег. *Новак.* 436—437).

53. 1361. Повеља цара Уроша, којом потврђује Хиландару дар царице Јелисавете — по скраћ. преп. П. Успенског (уп. *Нов.* 439—440); по ор. шт. А. *Соловјев*, Богословље, II, 290—291.

54. 11 марта 1365. Повеља цара Уроша, којом потврђује Хиландару прилог Бранковића — по фот. Сев.; шт. *Авраам.* 54; *Mikl.* 171 (*Нов.* 441).

55. 1365. Повеља Гргура и Вука Бранковића — по фот. Сев.; шт. *Љ. Стојановић*, Спом. III, 31—32 (*Нов.* 442—444).

56. 9 маја 1366. Повеља цара Уроша којом потврђује Хиландару дар вел. војводе Николе — по скраћ. препису П. Успенског; по ор. шт. *А. Соловјев*, Богословље, II, 291—293 (рег. *Новак*. 444—445).

57. Април 1369. Повеља Јована Угљеше, којом даје манастиру Спасову (Кутлумушу) село Неохор — по скраћ. преп. П. Успенског; нештампана нигде више.

58. 1371. Повеља Јована Угљеше Хиландару — по препису П. Успенског (*Новак*. 445—446).

59. 1376. Пресуда о спорним земљама Хиландара и Русика у Струмичкој области — по скраћ. преп. П. Успенског (само 13 редака); по ориг. шт. *А. Соловјев*, Од. Спом. 169—171.

60. 1 јуна 1377. Деспот Јован Драгаш потврђује Хиландару цркву Св. Власија — по скраћ. преп. П. Усп. (рег. *Нов.* 432—433).

61. 1377. Вук Бранковић прилаже Хиландару ман. Св. Ђорђа у Скопљу — по скраћ. преп. П. Усп. (рег. *Нов.* 451—452).

62. 1379. Повеља царице Јевдокије Хиландару — по фот. Сев.; по ор. шт. и *Авраам*. 55; *Mikl.* 190 (рег. *Нов.* 446).

63. 20 јуна 1379. Повеља Костадина Дејановића — по скраћ. преп. П. Усп. (уп. *Новак*. 456—457).

64. 1380. Повеља Костадина Дејановића — по скраћ. преп. П. Успенског (*Новак*. 457).

65. 1380. Патријарх Спиридон потврђује Хиландару повељу кнеза Лазара — по фот. Сев.; (рег. *Новак*. 450).

66. 1380. Кнез Лазар прилаже села болници хиландарској — по фот. Сев.; шт. *Ђ. Даничић* у Гласнику XI, 138; *Mikl.* 195; *Леонид*, Опис. 78; испр. у Спом. III, 57.

67. 15 августа 1381. Костадин Дејановић потврђује Хиландару ман. Лесновски — по скраћ. преп. П. Усп. (*Нов.* 453—455).

68. 9 јануара 1388. Патријарх Спиридон потврђује Хиландару дар Обрада Декиндића (нема навода по чему је штампано), уп. *Новак*. 776.

69. 1389—1395. Кнез Стефан Лазаревић даје Хиландару баштину Обрадову — шт. по *Mikl.* 568 (*Нов.* 458—459).

70. 1389—1398. Вук Бранковић даје Хиландару обе Гадимље — шт. по *Шафарику*, *Rámátka*, 109—110 (*Нов.* 451) — оригинал у Ср. Карловцима.

71. 1389—1405. Монахиња Јевгенија (са синовима Стефаном и Вуком) даје пиргу село Ливочу — по фот. Сев.; шт. *Авр.* 64; *Mikl.* 262 (*Нов.* 489).

72. 21 нов. 1392. Повеља Вука Бранковића Хиландару о турском данку — шт. по *Mikl.* 262 (*Нов.* 459—460).

73. Г. 1399. Натпис на плаштаници монах. Јевфимије — шт. по *Mikl.* 245.

74. 1399—1408. Повеља Гргура Вуковића с браћом — шт. по изд. *Ђ. Даничића* у Гласнику XI, 141 (*Нов.* 463).

75. Уговор између Хиландара и Ксенофа о куповини ливаде Св. Филипа — по скраћ. преп. П. Усп.; шт. *Ст. Димитријевић* у Спом. LV, стр. 20.

76. 1405. Деспот Стефан даје Хиландару 100 литара сребра годишње — по врло скраћ. преп. П. Успенског; шт. *Авраам*. 58; *Mikl.* 331 (*Нов.* 462—463).

77. 1405. Деспот Стефан даје Хиландару село Јабучије — по препису П. Усп.; шт. *А. Соловјев*, Од. Сп. 190—191 (рег. *Нов.* 460).

78. 1405—1427. Деспот Стефан даје Хиландару 100 литара сребра — по фот. Севаст.; ово је иста што и бр. 76!

79. 8 јуна 1411. Деспот Стефан установљава 6 адрфата Хиландару — по фот. Сев.; шт. *Авраам*. 60; *Mikl.* 569 (*Нов.* 465—467).

80. 10 јуна 1423. Ћесар Угљеша даје Хиландару цркву Св. Николе у Врању — по фот. Сев.; шт. *Љ. Стојановић*, Спом. III, 33 (*Нов.* 460—461).

81. 1426. Јован Кастриот са синовима даје села Хиландару — по преп. П. Успенског (рег. *Нов.* 467—468).

82. Око г. 1426. Решење Хиландарске братије о продаји пирга Св. Ђурђа Јовану Кастриоту — по преп. П. Усп. (уп. рег. *Нов.* 468).

83. 1437. Решење игум. Пахомија и братије Хиландарске о адрфату протоиг. Атанасија — по преп. П. Успенског.

84. 15 јуна 1450. Повеља патр. Никодима о доходку хиландарском — по преп. П. Усп. (шт. *Леонид*, Опис. 136 и *Нов.* 474—475).

85. 10 априла 1479. Повеља царице Маре Хиландару — по преп. П. Усп. и по *Mikl.* 520 (*Леонид*, Опис. 91).

86. XV век (sic). Приход Хиландарски — по фот. Сев.; шт. и *Ф. И. Успенский*, Материјали, 18—33 и *Љ. Стој.* Спом. 40—46.

87. 1501. Писмо Ахмета паше Дубровнику — по *Mikl.* 545 (ориг. из Дубров. архива, сад у Кр. Срп. Ак. Н.).

88. 1502. Повеља деспотице Јелене — шт. по *Mikl.* 546; *Авр.* 66.

89. 1556. Повеља руског цара Ивана IV — шт. по *Леониду*, Опис. 98.

90. 1571. Повеља цара Ивана IV — шт. по *Леониду*, 100.

91. 1572. Писмо хиландарске братије цару Ивану IV — по фот. Сев.; шт. и *Леонид*, Оп. 94. *Љ. Стој.* Спом. III, 46—48.

92. 1589. Повеља молдавског господара Јована Александра Хиландару — по фот. Сев.; *нештампана*.

93. 1591. Повеља Јова патриарха Русије — по *Леониду*, 104.

94. 1603. Повеља цара Бориса Годунова — по *П. Успенском*, Востокъ Христіанскій, св. III, стр. 949.

95. 1684. Повеља руских царева Јована V и Петра I — по *Леониду*, Опис. стр. 108.

Стр. 597—630. Индекс личних имена (у главноме за грчке повеље Хиландара).

Стр. 631—651. Преглед садржаја (грчких и словенских повеља).

Пошто се издавач служио само фотографијама и преписима које је нашао у руским библиотекама, многе су повеље изостале. Од хиландарских српских аката наштампан је само 81 (јер од 95 треба одбити 2 бугарске повеље, 1 молдавску, 5 руских, 1 турско писмо из Дубровачког Архива, 1 повељу из ман. Кутлумуша, 1 натпис на плаштаници, 2 повеље из Ср. Карловаца и 1 погрешно наштампану два пут). Међутим, каталог српских аката Хиландара обухвата 131 број. Изостале су такве важне повеље као на пр. Милутинова скопском ман. св. Ђурђа г. 1300 (*Новак.* 608—621), Урошева челнику Муси г. 1363 (*Соловјев*, Од. Сп. 16). Пошто повеље нису издане по оригиналима, читање текста није најбоље. Напр. иако је у нарацији Душанове повеље Иванку Пробиштитовићу г. Корабљев прочитао нешто више речи на изгледелој фотографији него г. Љ. Стојановић г. 1890, ипак недостају му многе речи које се јасно виде на оригиналу (*Кор.* бр. 44, уп. Спом. III, 1 и Од. Спом. 150). У издању ктиторске повеље Стефана Првовенчаног г. Корабљев оставио је доста празних места и сасвим није прочитао потврду Владиславову (уп. Прилози, V, стр. 71).

На многим местима налазимо погрешно читање текста. Да се ограничимо само на повељу Првовенчаног; г. Корабљев штампа:

цари место цѣ(ѣ)и(а)ри,
пѣглотъ м. пылотъ,
загрѣла, тоу лѣкче м. загрѣлатоу, лѣкче,
же лише м. жѣлаше
вѣлоу иноу м. вѣлоу дѣнноу
къ... анин..., м. вѣла къ цоуцанин.
чѣтъни къ рѣго м. чѣтъ ни къ что

идѣше м. идѣ же
шѣтальнѣ м. шѣталь нѣ
тоу, идѣже же м. тоуижда же
дрѣтън... рѣбѣникъ м. дрѣтъникъ. грѣбѣникъ.
залютъ м. залюгъ
Стѣфана, мѣтънаго м. Стѣфана (на)мѣтънога.¹⁾

¹⁾ Користимо се приликом да исправимо неке погрешке нашег школског издања споменика: у пресуди г. 1376 (Од. Спом. стр. 169) треба: Водочки епикопъ, не Подочки (уп. Прилози VI, стр. 324), такожде, Хиландаръ, Тернинъ (стр. 170, ред 9, 18, 25), у повељи год. 1405 испале су речи: икожде на прѣвихъ православныхъ царъ, такожде и... (стр. 190, ред 13 одоздо), затим треба: призрѣнѣю, оу дѣвѣскоу, Хиландарскаа, чѣдѣхъ (стр. 190, ред. 14 одоздо, стр. 191, ред. 8 одозго, ред. 13 и 8 одоздо).

Ове мане петроградског издања, а нарочито његова непотпуност (и у обиму целе збирке и у појединим скраћеним текстовима) показује да се оно не може никако сматрати за дефинитивно. Време је да Српска Краљевска Академија пружи науци потпун зборник хиландарских аката, да понови оно издање које је некад Љ. Ковачевић започео у несуђеном Споменику XLIV, и које су ратне буре уништиле.

Александар В. Соловјев.

Д. Н. Анастасијевић, Првобитни постанак имена и манастира Хиландара. Сеп. отисак из „Богословље“ II (1927), Београд—Земун, 16 стр. 8^о.

Име грчког манастира, из кога се позније развио српски манастир Хиландар, било је *ἡ μονὴ τοῦ Χελανδαρίου* или *τοῦ Χελανταρίου*, као што јасно излази из неколико грчких аката XII. века. Замишљен као обнова свог грчког претходника посрбљени манастир Хиландар наследио је и његово име. Из првобитног грчког облика Хеландар развила се још у доба Немање и Св. Саве рецепцијом из свакодневног говора св. горских монаха форма Хиландар, док Хеландар представља официјелну форму назива.

После приказа разних св. горских монашких етимологија речи Хиландар те етимологије П. Успенског, према којој „Хилантири“ представља само покварену форму незнабошког „Гилантири“ или „Хелантари“ сам аутор излаже своју савременом документарном грађом и аналогијама поткрепљену теорију о оснивању овог манастира те о постанку његова назива, према којој је и овај манастир, као и остали светогорски манастири, добио свој назив по имену или презимену свог ктитора.

У једном у архиву светогорског лавра св. Атанасија сачуваном документу од месеца јануара 985, који садржи уговор закључен између светогорског проте Томе и Јована Ивирца, игумана светогорског манастира „Климентова“, позније Ивирске Лавре, спомиње се као курир светогорске монашке аутономне заједнице цару Василију II., неки Ђорђе, звани Хеландар. Из овог места у документу излази, да је у Византији концем X. века постојала породица с презименом *Χελανδαρίου* или *Χελανδαρίς*, те је посве логички да је грчки светогорски манастир „Хеландар“, претеча српског манастира „Хиландара“, добио свој назив по неком замонашеном члану породице *Χελανδαρίου*, који је био ктитор манастира „Хеландара“. Може бити, да је ктитор овог манастира идентичан с особом горе споменутог Ђорђа Хеландара, те у том случају оснивање старог грчког манастира Хеландара пада пред крај X. века, када су основани велики светогорски манастири Лавра св. Атанасија, Ивир, Ватопед.

Ова веома брижљиво и савесно израђена, филолошки и историјски добро фундирана расправа представља веома интересантан и важан прилог најстаријој историји манастира Хиландара.

Б. Гранић.

Balduin Saria, Vor- und frühgeschichtliche Forschung in Südslavien. Сеп. отисак из XVI. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1925 6, Wien, стр. 86—118.

Опсежан систематски приказ рада око ископања и истраживања у области преисторије и раније историје на територији државе СХС. Приказ је пропраћен врло ваљаним критичким примедбама и илустрован веома успешним снимцима објеката, о којима аутор говори. После опћенитог увода писац излаже посебно рад у области Србије, Јужне Србије, Војводине, Хрватске, Славоније и Словенацке. За нас представља највећи интерес одсек, који говори о Јужној Србији (стр. 94—105), а у овом се највише пажње поклања резултатима ископања, која је писац као изасланик Народног Музеја у Београду изводио на територији старог града Stobi, наиме новооткривеном старом грчком позоришту и епископској базилици, који потичу из времена императора Хадријана односно из конца V. века.

Б. Гранић.

Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux, aumonier de l'ambassade de France (1665—1669), publié et annoté par Hubert Pernot. (= Collection de l'Institut Néo-hellénique de l'Université de Paris, fascicule 3.) — Paris, 1925. — 8°, XII + 202 стр.

Како се из самога наслова може закључити, овај путопис има да захвали свој постанак једној дипломатској мисији Луја XIV на двор султана Мехмеда IV. У то доба су односи између Француске и Турске били доста затегнути, а то је нарочито шкодило француским трговачким интересима на Леванту и ометало планове министра Колбера. Да Порту увери како је фаворизовање енглеске и холандске трговине штетно и по саме турске интересе и у намери да обнови раније капитулације, француска влада шаље свога амбасадора de la Haye-Vantelet-a Сина са великом пратњом у Цариград. У тој пратњи се налазио и писац ових путописних мемоара, који је био у роду с амбасадором и звао се такође de Vantelet, али се од свога заређења за капуцинског свештеника прозвао, по свом родном крају, de Dreux. Као свештеник француске амбасаде отац Роберт је провео четири године у Цариграду, а био је, на краће време, и у другим местима тадашње турске царевине. Три године иза свога повратка у Француску, на инсистирање једне неименоване личности, ставио је де Дре своје доживљаје на хартију, али су они све до сад чамели у рукопису у царској Народној Библиотеки. Г. Пернô-у, професору Университета у Паризу, припада заслуга да их је најзад издао на свет, додавши им модерну ортографију и снабдевши их ученим и врло корисним објашњењима испод текста.

Путопис почиње са одласком мисије из Марсеља преко Малте у Цариград. Сами долазак мисије у турску престоницу (1. децембра 1665) и прва посета францускога посланика тадашњем великом везиру Ахмеду Ђуприлићу није без драматичких момената и одмах побуђује велико интересовање у читаоца. Када је наиме француски амбасадор ушао у салу за аудијенције, велики везир није нашао за вредно ни да устане са софе на којој је седео; увређен овим поступком, амбасадор је поручио по тумачу да ово не сматра као званичну аудијенцију него само као приватну посету. На ово му је одговорено да ће други пут бити примљен с више почasti, али га је охоли Ђуприлић и следећи пут дочекао на исти начин као и у почетку. De la Haye-Vantelet, који се још сећао како је пријашњи велики везир и отац садашњега, строги Мехмед Ђуприлић, слабо поступао с његовим оцем, ранијим француским послаником у Цариграду, а њега самога (сина) шта више једном приликом и ошамарио, разјари се ради овога толико да је на везинову софу бадио читав свежањ ранијих турских уговора с Француском и пошао према вратима, али везир тада нареди да га задрже и ухапсе (стр. 23). Модерни турски историчар Ахмед Рефик у својој монографији о Ахмед-паши Ђуприлићу (Цариград, 2. издање 1331 = 1913, стр. 99 и даље) прича слично о овом догађају и упућује на Хамера, али додаје да је башчауш тада и ударио францускога посланика. De la Haye-Vantelet је остао пет дана ухапшен и тек онда, по наређењу самога султана, пуштен кући. Ђуприлић је ово, као лукав државник, прогутао и до мало затим примио посланика с таквим почастима као да се пре тога ништа није десило.

Посланик ипак није могао извршити своје мисије ни после четири-пет година боравка у Цариграду, али је за то време његов свештеник, млад, радознао, подузетан и смеон, видео многе ствари, запамтио многе догађаје и изнео их у свом путопису. Осим тога, када је амбасадор ишао куда и ван Цариграда, де Дре га је обично пратио, а који пут је и сâм, без свога старешине, путовао, као на пр. у Атину. О оним местима која је том приликом видео оставио нам је више или мање важних или бар интересантних вести и података. Нас је, наравно, овај пут највише интересовало шта француски путник вели о појединим македонским местима из тога доба, као Ђумулдини, Кавали, Серезу и т. д. Тако, рецимо, ово задње место, које је, како знамо, у своје доба држао деспот Угљеша, описује де Дре као „врло лепо и врло велико“ (стр. 92) и додаје да посве близу њега, на једном брду, има једна тврђава на коју се са својом пратњом пењао и нашао да је врло вешто саграђена и од природе утврђена.

Поред ове тврђаве и рушевина двеју цркава по којима се још могла видети њихова некадања лепота, де Дре-у је у Серезу највише запела за очи сахат-кула, која откуцава сате а ла франка, а ово га је тим више изненадило што, вели, у Турској нема јавних сатова и што Турци броје часове од заласка сунца, а не као у Европи почињући од поноћи. У једном селу близу Сереза које он пише Вајсу, видео је жене које носе аспре и паре као накит на рукама и ушима (стр. 94). Карактеристично је даље шта овај Француз прича о великој игноранцији грчких свештеника (стр. 98). Опширно је описан султанов лов у околини Ларисе и јасно нам пред очи излази слика султана којему је лов била главна ствар и којег су ради ове његове пасије назвали „авци“ т. ј. „ловац“ (стр. 104 и даље). Детаљно су оцртани и султанови сјајни павиљони и његове велике бајрамске свечаности у Лариси (почетак на стр. 122).

Ма да је писац према исламу непомирљив, ипак његов општи суд о Турцима је доста повољан. На стр. 35 истиче с похвалом како су Турци уопште врло милосрдни и пажљиви према путницима без разлике вере и сталежа. Додуше, једном приликом (стр. 58), он вели да се млади робови васпитавају у „проклетој вери“, али одмах додаје да одрасле и старије робове остављају Турци у хришћанској вери, ако ови то баш хоће. Врло је карактеристично оно место (стр. 72) где де Дре истиче извесне добре особине Турака (искреност, озбиљност, скромност, доброту), али наглашава да под тим мисли *праве* Турке, а не ренегате који су нешто посве друго и којих има велик број.

Писани јасно и интересантно, према властитим доживљајима и утисцима, ови мемоари свакако заслужују пажњу наших византолога, ориенталиста, историка, етнографа и других научних радника: поред угодне лектире, сваки ће у њима наћи и по које драгоцене зрно за своју дисциплину.

Ф. Бајрактаревих.

Dr. Alois Hajek, *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*. Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart, Berlin und Leipzig 1925. — 330 стр.

Др. Хајек, приватни доцент за Историју Источне Европе на бечком Университету, испуњава овим делом осетну празнину у историјској литератури; у њем је изнесен потпун приказ турскога господства у Бугарској с нарочитим обзиром на унутарњи развој Бугара у то доба. Поједине партије као она о административном уређењу Турске вреде аналогно и за нашу епоху под Турцима.

Ф. Б.

Henry Minetti, *Osmanische provinziale Baukunst auf dem Balkan*. Ein Beitrag zur Baugeschichte des Balkans. Mit 2 farbigen Tafeln und 119 Textabbildungen. Hannover 1923, Orient-Buchhandlung Heinz Lafaire. 4° 72 стр.

При изучавању турске архитектуре до сад су се највише узимали у обзир њени многобројни и важни споменици у ранијим султанским *пресидијумама* (у Бруси, Једрени и Цариграду); ово јасно избија из свакога прегледа литературе о том предмету (G. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, IV, стр. 38—40; G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, стр. 385 - 390). Ретке изузетке у овом погледу чине Karl Wulzinger и Henry Minetti. Обојица су за време Светскога Рата доспели на Балкан и заинтересовали се, противно традиционалној пракси, за *провинцијску* турску архитектуру. Вулцингер је изучавао старије турске куће у Петричу, Мелнику и Велесу и у два маха о том писао у *Zentralblatt der Bauverwaltung* за годину 1916 (под насловом *Türkenhäuser um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts*). А Минети који, у осталом, Вулцингера и не спомиње, посвећује ево читаву књигу изучавању архитектуре у некадашњим турским провинцијама на Балкану.

Пре него ће прећи на свој главни циљ, Минети је у једном поглављу изложио развитака османлијске архитектуре уопште. Према томе излагању, она се развила претежно у Малој Азији, особито за Орхана који је показао велику

грађевинску делатност. Први мајстори су, истина, били Грци — хришћани, али су се они користили предњоазијско-исламском уметношћу која је тамо постојала још од Селџука. Њени главни елементи су били претежно декоративна уметност Турака-номада и одомаћена персијска уметност; поред тога, са Запада је на њу јако утицала сирско-хеленистичка, а са Истока опет индијско-кинеска уметност. Разуме се да је и западна уметност, посредством крсташа, оставила својих трагова. Ипак, како је опште познато, Турци су од пластичних уметности неговали готово једино архитектуру, а сликарство и вајарство је само служило овој последњој. Прелазом из Азије у Европу пренеле су Османлије и своју архитектуру на Балкан. У ово прво доба, њихова уметност се развија и под утицајем византско-хришћанским. Турска архитектура цвате на Балкану, нарочито у Једрени и Цариграду, у 15. веку, а свој врхунац постизава са гласовитим градитељем Синаном (16. век). Али већ у 17. веку, заједно са опадањем турске моћи, почиње и лагано опадање турске архитектуре, а европски стил се све више увлачи у јавне зграде.

Међутим, ван престоница, у провинцији, турска грађевинска делатност је престала тек у другој половини 19. века, а њој је заправо и намењена Минетијева књига. Ова делатност се највише испољавала у градњи џамија, бања, ханова, тврђава и кућа за становање, па је писац, према овоме, и разврстао резултате свога изучавања у пет разних поглавља. Иза тога, у предзадњој глави, он говори о турским грађевинским конструкцијама уопште, а у задњој глави жали да се турска провинцијска архитектура без разлога занемарује и вели да је треба спасти док је није посве нестало. Да поткрепи ово задње, писац нас подсећа да је, према Евлији Челебији, Ђустендил имао у 17. веку 10.000 ћерамидом покривених кућа, много палата, бања, џамија, три медресе, шест мектеба, пет текија, три хана и једно дивно коначиште за путнике; од свега овога, Минети је видео још неколико турских кућа, четири врло трошне џамије, једну бању и неколико рушевина.

Што је за нас у овој књизи најважније то је да се сви споменици турске архитектуре које овај немачки архитект изучава и описује налазе у градовима који сада припадају нашој држави или бар у којима живи и наш живаљ, као Ниш, Скопље, Прилеп, Велес, Ђустендил, и овим његова стручна и детаљна излагања постају за нас још вреднија и занимљивија. Многобројне и лепо успеле слике и цртежи битно повећавају вредност ове корисне књиге.

Ф. Бајракић-ревић.

Dr. K. Мияшевџ, Црквата при с. Водоча (Македонски прегледџ, Софија 1926, II, 2, стр. 49—57).

Г. Мијатев је био у врло срећној прилици што је имао изванредно добре и стручно израђене фотографске снимке, који су толико добри да и рђаво репродуковани, цинкографским путем, дају врло оштре и предизне слике; али у исто време, он је био у толико несрећнијој околности што цркву Водочу у природи у опште није видео. Отуда, чланак његов, ма да из себе одаје прворазреднога стручњака, остаје сув, несигуран, пун нагађања, разуме се, понајвише нетачних.

Фотографски су снимци, без сваке сумње, једно одлично и неопходно помоћно научно средство, којим се постизава јасније представљање научних истина читаоцима, онима који студирају туђе оригинале; али су за испитивача они тек као неки мост преко кога човек непосредно долази до научне истине и сами собом представљају вредност другостепеног значаја. И г. Мијатев да је имао колико толико добар снимак основе ове цркве имао би и јаснију представу свога објекта, те би нам као солидан научник, уз припомоћ великога броја својих добрих фотографских снимака, нема сумње дао много тачнији опис архитектуре цркве у селу Водочи. Овако је учинио доста грешака. Ми ћемо свратити пажњу само на неке истакнутије, које и сувише падају у очи.

Г. Мијатеv, најпре, каже, да су „куполу подржавали масивни *пиласџри* који пре имају изглед зидова“. Међутим ово су заиста зидови, а не *не-какви* пиласџри; јер, пиласџтер је извeстан грађевински елеменат који је својом широм страном прилепљен уз извесни зид, али тако да испада из зида највише за три четвртине своје ширине. Према томе, пошто је овај широк око 0.90 м, а испада из источнога (на пр.) зида за преко 2.0 м, то је он зид а не пиласџтер.

За овим одмах, на стр. 50. г. Мијатеv каже, да је интересантно што ова два *пиласџра* имају форму издужених зидова, који имају још и „*задаћу да одеде зајадне међукрстне просџоре, као засебна оделења*“, а то се још боље види на његовој слици 7, која показује како се „из јужног крака крста долази у југоисточни [треба рећи у југозападни] међукрстни просџор кроз мала засведена врата“. Г. Мијатеv, дакле, немајући снимак основе, а пошто није ни био на лицу места, ослонивши се само на фотографски снимак, био је преварен феноменом перспективе. Тачка гледања је овде тако несретно изабрана, да по слици изгледа као да је заиста тако као што каже г. Мијатеv. Врата ту, међутим, нема; ту се види само размак између спољњег зида и зида који држи кубе, и тај је размак зидова *пресведен* сводом, који својом осовином иде паралелно главној осовини цркве и пресводи „међукрстни“ простор, т. ј. југозападни остатак бочног брода, како смо га ми назвали у овде, напред штампаном чланку „Два остатка византиске архитектуре у струмичком крају“. Овај свод је опазио и поменуо мало ниже и сам г. Мијатеv, кад је говорио о западној половини цркве.

Сем тога г. Мијатеv разликује источне и западне међукрстне просторе и за западне вели да су „*шесни и одељени дебелим зидовима*“. Ово такође не стоји: јер су источни и западни простори симетрични и једнаке величине. Овде је г. Мијатева вероватно завео факт, што је црква око тих западних простора била *прејрављана* (в. напред основу). Он свакако није ни слутио какву *прејравку*, — о којој смо ми на своме месту говорили, — јер се она не да констатовати на фотографији, пошто је већ и на самоме објекту тешко јој наћи све трагове. Овој преправци, а не првобитној замисли архитекта, треба захвалити што се она два стуба налазе у цркви. На основи се тачно види њихова функција, и они су ту, дакле, накнадно утурени.

Г. Мијатеv још вели да је црква „вероватно“ имала три абсиде и да висина абсиде није достигала до општег покривача цркве. Међутим црква *закрстна* има три абсиде (споља манифестоване), а средња, главна апсида, је *конценџрична* главне своду, т. ј. исте је висине са висином главног свода.

После овога, па све до краја, не могући, како и сам каже, да задњи, западни део према фотографијама реконструише, г. Мијатеv чини све саме претпоставке и то све погрешне. Погађа, истина, да постоји један нартекс, али погрешно види његову величину, јер се простори, на фотографији, који су напред, чине несразмерно већима него што су. Луци — они, ваљда, преко којих је разапет крстати свод у нартексу, јесу заиста нижи од главних, али то не доказује да они чине основу једној куполи; напротив, што су луци нижи од главних, то је архитектонски природна последица њихове опште подређености у погледу на монументалну пластику, те се отуда, олако, не да закључити да је туд, горе, морао постојати један такав, маркантни део грађевине, као што би била купола. Истина, решење основе са оваквим нартексом у мноме потсећа на наше доцније, моравске цркве Лазарицу, Наупару, Каленић; али ваља се одмах сетити, да је код ових тако решење дало и специјалан однос куполе и звоника над нартексом, и што је још важније, изискивало је специјалну обраду фасаде под малом куполом, т. ј. под звоником (Д^р Влад. Р. Петковић и арх. Жарко Татић, Српски споменици IV. — Манастир Каленић, стр. 16, Београд 1926), о чему, у овоме случају, не може бити ни говора. Сем тога, овде, да би било могуће поставити звоник — другу куполу — требало би постигнути висину њеног постоља било уметањем још једне етаже, било јаким изди-зањем оног крстатог свода, чега свега овде нема.

Најзад, с обзиром на оно што сам рекао у свом напред поменутом чланку о додатој припрати, претпоставке г. Мијатева о некаквим („2 или 3“) звонцима, као ни на чему не основане, не могу опстати.

У својем приказу, овога рада Д^р Влад. Р. Петковић (Прилози, VI, 2, стр. 324) није се задржавао на опису архитектуре од г. Мијатева, већ је само донео краatak извод из њега. Више се задржао на живопису и историјским примедбама.

Жарко Ташић.

Tadeusz Kowalski, *Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien*. Изашло у *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, књига XXXIII, страна 166—231. Беч 1926.

Познати професор ориенталне филологије у Кракову који је своју научничку каријеру тако лепо започео радовима из арапске поезије па доднје готово посве прешао туркологији, износи у овоме раду 63 турске народне песме и једну приповетку које је, за време Светскога Рата, забележио од једнога турскога војника, родом из Македоније. То је био неки Алија Рочко, син Хасанов, из Радовишта (југоисточно од Штипа, на Струмици) који је као рањеник провео дуже времена по болницама у Кракову и Бечу. Овако га је г. Ковалски упознао и могао радити с њим готово читаву годину дана. С обзиром на то да су турски диалекти уопште слабо испитани, и то европски још мање него анатолски, а македонски баш никако, овај прилог пољског ориенталисте заслужује већ унапред нарочиту пажњу.

Истина, песме нису најзгоднији материјал за диалектолошка испитивања, и ако се оне, ради своје устаљене форме, могу најлакше и најтачније забележити. Писац је ово, наравно, и сâм осећао и изричито нагласио да поједини мотиви, па и читаве песме, често путују врло далеко, али да се доласком у ново подручје не прилагоде одмах и у свему новоме наречју него често и након дуже времена носе на себи трагове ранијих диалектичких особина. Зато је он, у додатку, дао и један прозни текст (*Прича о лейом Јусуфу*), да се може упоредити с песмама. Пошто је, за тим, изнео главне фонетске особине диалекта у коме су ове песме и ова прича, г. Ковалски одмах примећује да се не може одредити које подручје овај диалекат обухвата, али ипак мисли да оно мора бити доста велико, јер је све ове карактеристике запазио и код једног Турчина из Тетова, а поједине од њих је опет констатовао код једног Солунца, па чак и код једног човека из Ескиџе (између Дrame и Ђумулџине).

Што се тиче начина на који је писац свој материјал обрадио и саопштио, он је заиста врло прегледан и згодан за контролу, па заслужује сваку похвалу. Турски је текст увек штампан на левој страни, у тачној латинској транскрипцији (која је протумачена и образложена на стр. 169—170), а десно од турскога текста, на новој (десној) страници и у истој висини, дат је веран и у колико је могуће дослован немачки превод. Пишчеве примедбе песмама и прозном тексту смештене су при крају чланка (стр. 220—231). По садржини, у овој збирци има највише љубавних песама; остале су војничке, верске (т. зв. *илâхије*), бекријске и т. д., а има и једна хајдучка балада (број 23). Учени писац с правом примећује да у њима нема ништа нарочито што не би било и у другим турским народним песмама и у том види један нови доказ за јединствени карактер турске народне поезије уопште. Противно изразитом локалном карактеру турских јењичарских песама из Алжира, које је издао париски турколог Jean Deny (*Chansons des janissaires turcs d'Alger* [fin du XVIIIe siècle] у *Mélanges René Basset*, tome II, стр. 33—175), ове из Македоније имају мало шта специјално македонског на себи, изузевши имена појединих места (Серез, Скопље, Паланка, Драма, Солун); шта више, у њима се исто тако помињу и места (односно реке) која су далеко од Македоније: Шипка, Шумла, Дунав, Стамбол, па чак и Харпут и Токат у Малој Азији, где је Рочко као војник, вероватно, служио или бар пролазио. У погледу песничке форме, већина је ових песама слабо сачувана и мањкава. Ипак, и са чисто естетског становишта, које овде,

наравно, игра доста споредну улогу, поједине песме нису без извесне лепоте и интереса.

Збирка професора Ковалског, овако савесно и зналачки обрађена, може, разуме се, најбоље послужити онима који се баве изучавањем турских диалеката и турске народне поезије, али је она и за нас врло важна из следећа два разлога. Прво, што се гласовне особине овога диалекта рефлектују и на турским речима које су прешле у српски, другим речима, српски облик турских (односно арапских и персијских) позајмица је много ближи овом диалекту него књижевном турском изговору; ово је, уосталом, посве природно, али материјал г. Ковалског износи и непосредне доказе. Други разлог зашто је ова збирка и за нас од важности јест у том што поједине песме (или бар извесна места) пружају интересантне аналогije са нашим песмама и представљају један прилог материјалу за решење питања о узајамним утицајима.

Ф. Бајракић-Ревућ.

Ludvik Kuba, *Pučka glazbena umjetnost u Makedoniji (Sveta Cecilija, god. XXI, 1927, sv. 1—2. Zagreb).*

Господин Лудвик Куба, чешки уметник, који нам је већ одавно познат са својих радова на нашој народној музици,¹⁾ желео је да упозна нашу народну музику и у Јужној Србији. Тога ради он је путовао 1925 године по њој и посетио Охрид, Битољ, Прилеп, Скопље, Велес и Штип, бележећи свуда наше народне мелодије. Своја опажања добивена на том путу саопштио је у *Светиој Цецилији* од ове године. У кратко речено он налази: да се мелодије Јужне Србије, упоређене са мелодијама осталих наших крајева, по лепоти не могу ставити испред мелодија других српских крајева, већ само упоредо са њима; даље, да су многобројни туђински утицаји благотворно деловали на развитак наше мелодије у Јужној Србији, али се наша индивидуалност у томе утицају није могла изгубити; најзад, да сваки крај наше отаџбине има, у погледу мелодија своје одлике, па их има и Јужна Србија, али то је само „индивидуализам у мноштву. То је врло занимљив, красан мозаик, у коме су на словенском пољу смјештени туђи орнаменти. То је живо шарени, врло ефектни мрамор.“

Г. Куба налази да, и ако је Јужна Србија колевка словенске културе, ипак она не мора бити и колевка будуће југославенске музике, како неки мисле, али ће бити један од важних њених елемената.

Даље, Г. Куба укажује на разне народне музичке инструменте и начин како се при свирању са њима поступа; описује свирање Цигана зурлаша и ритмичко ударање тупанџије у тупањ.

Г. Куба је нашао да су како мелодија тако и ритам у Јужној Србији богати. Поред модерних *dur* и *moll*-скала тако има и старих, источњачких, сложених *dur* и *moll*, и *moll* и *dur*, а често и неодређених скала.

Говорећи о прекомерној секунди, која је јако заступљена у мелодијама Јужне Србије, Г. Куба мисли да ју треба сачувати, јер је она врло одомаћена у словенској музици, а особито у српској, где је она у знатном броју заступљена, нарочито у варошким мелодијама. Најзад констатује да су у крајевима где се задржао сеоско-пастирски живот у старом облику, мелодије остале знатно простије и без прекомерне секунде.

Г. Куба је запазио да се у Јужној Србији пева у једном гласу или у зборном унисону. Међутим у Јужној Србији се, гдешто, пева и у два гласа, као и у још неким северним крајевима нашим.²⁾ Ја сам певање у два гласа нашао у околини Куманова и у Тетову, и на оба сам примера обратио пажњу.³⁾

Својим опажањима Г. Куба је учинио лепе прилоге нашој непроученој народној музици, на чему смо му врло захвални.

Влад. Р. Ђорђевић.

¹⁾ *Slovanstvo ve svých spevech: Písne černoohorské*. Pracha, 1891. — Народни најјеву из Босне и Херцеговине (Нада за 1895, бр. 10 и 20). — *Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, 1898—III—IV (1898—1899)). — Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* (Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини за 1906—1910.

²⁾ В. Карић, *Србија*, стр. 192.

³⁾ *Нова Европа* од 11 октобра 1924, стр. 350—352.

S. Casson: Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford 1926. — Аутор је у овој књизи дао систем преисторије земаља јужних Словена. Искључени су крајеви над географском границом Балканског Полуострва. Дело је изграђено на широкој основи, па је дат преглед географског положаја и природног богатства ових земаља, да би се лакше разумео преисторијски њихов развој и доба прелаза из преисторијског у историјско доба. Преисторијско доба је аутор уопште поделио на палеолит, неолит, бронзано и жељезно доба. Разуме се, да оскудица налазишта и налазака није дозволила даље културно и временско рашчлањивање ове поделе. Аутор је прибавио сав, особито у страним публикацијама објављен материјал и поделио га по овој општој шеми. Особито су интересантна она опажања на преисторијским станицама, које је сам ископавао у Македонији. Важно је, да у неолиту дели наше земље у две културне сфере, источну, у којој превлађује сликана керамика а обухвата Молдаву, Бугарску, Трацију и Тесалију, и западну у којој се ретко налази споменути керамика а обухвата Подунавље, Србију, Македонију и Троју. Ово су закључци и наших научењака, само што аутор у појединачном хронологизовању појединих налазишта у Србији одступа од њихове хронологије. У бронзаном добу наглашава видну улогу бивших мађарских земаља, а за жељезно доба значај Дорске сеобе. За нашу Јужну Србију важна су особито неолитска налазишта Мариово више Прилепа; бронзанодобска: Чаушица, Килиндир и Вардино; жељезнодобска: Чаушица, Патели, Вардино и Дебели. Од особите је важности и подела могила по типу и садржини. — Рецензовано: *Deutsche Literaturzeitung*, 1927, 21. E. Fabricius.

М. Грбић.

A. Luschin von Ebengreuth: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte. II Auflage. München und Berlin 1926. — Исто као и у првом издању писац се држао принципа, да да опште, битно о новцу као предмету нумизматике, само опширније с обзиром на спољашњи и унутрашњи значај новца. Зато је и поделио књигу на: *Allgemeine Münzkunde*, у којој говори о спољашњем изгледу новца, о изради новца и о новцу као предмету скупљања; и на: *Geldgeschichte*, у којој говори о одношају новца према новчаној науци и праву. Иако је ова књига писана с обзиром на средњовековни и новији новац, ипак је неотклоњива за сваког нумизматичара, који хоће да се дубље упозна са нумизматичком науком, а не да се ограничи само шаблонским систематизовањем новца, што је мање више тек техника научног рада.

М. Г.

Max Bernhart: Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit. Textband. Tafelband. Halle (Saale) 1926. — Ова књига рађена са практичном тенденцијом потпуно одговара својој сврси и стоји на научној висини, као ретко која од овакових књига. Пошто је писац дао опште појмове о новцу римских царева и систематизовао на јединствен начин типове аверса и реверса, израдио је абецедно написе реверса и пружио најпотребније податке из историје и хронологије за разумевање овога новца. Зато је ова књига најбоља накнада Cohenа.

М. Г.